

Marcin Grulkowski
(Polska Akademia Nauk)

<https://orcid.org/0000-0002-4905-3133>

Recepcja pruskiego przywileju inkorporacyjnego Kazimierza Jagiellończyka w Gdańsku w XV–XVI w.

<https://doi.org/10.26881/sds.2022.25.16>

Keywords: privileges, Prussian states, Gdańsk envoys

We współczesnej historiografii szczegółowej analizy dyplomatycznej doczekały się najważniejsze źródła związane z działalnością polityczną stanów pruskich, tj. dokument erekcyjny Związku Pruskiego z 1440 r. i dokumenty akcesyjne, na podstawie których poszczególne podmioty przystępowały do Związku¹. Zainteresowanie badawcze budziły również dokumenty pokojów: toruńskiego z 1411 r., mełneńskiego z 1422 r., brzeskiego z 1435 r. i drugiego pokoju toruńskiego z 1466 r.² Niezwykle intensywny rozwój dotyczył badań

¹ *Pieczenie przy dokumentach Związku Pruskiego. Akt erekcyjny i dokumenty akcesyjne*, wyd. M. Hlebionek, Toruń 2017.

² E. Weise, *Die staatsrechtlichen Grundlagen des zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmässigkeit*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1954, Jg. 3, H. 1, s. 1–25; *idem*, *Die Beurkundung des Zweiten Thorner Vertrages von 1466*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1972, Jg. 21, H. 1, s. 157–165; *idem*, *Der zweite Thorner Vertrag vom 19. Oktober 1466 in deutscher Übersetzung, mit Erläuterung des Inhalts*, „Jahrbuch des Albertus-Universität zu Königsberg” 1972, Bd. 22, s. 8–68; K. Górski, *Uwagi o traktacie toruńskim 1466 r.*, ZH 1956, t. 22, z. 4, s. 63–67; W. Hejnosz, *Zagadnienie ważności pokoju toruńskiego 1466 r.*, KMW 1957, nr 2(57), s. 65–70; *idem*, *Traktat toruński z 1466 r. i jego prawnopolityczne znaczenie*, ZH 1966, t. 31, z. 3, s. 91–108; *idem*, *Der Friedensvertrag von Thorn (Toruń) 1466 und seine staatsrechtliche Bedeutung*, „Acta Poloniae Historica” 1968, vol. 17, s. 105–122; T. Karczewska, *Przegląd pieczęci pruskich z dokumentów traktatu toruńskiego z 1466 roku*, KMW 1962, nr 4(78), s. 753–779; M. Biskup, *Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r.*, KH 1962, R. 69, z. 2, s. 295–334; S.K. Kuczyński,

prawno-historycznych nad przywilejem inkorporacyjnym („privilegium incorporationis”) dla Prus z 1454 r., źródłem uprawnień najważniejszym dla Prus Królewskich XV–XVIII w. Dyskusje nad statusem prawnym Prus Królewskich – oparte głównie na przywileju inkorporacyjnym i innych związanych z nim dokumentach – wynikały bowiem z bieżącej sytuacji politycznej i oddziaływały na historiografię aż po wiek XX. Przywilej ten jest natomiast stosunkowo słabo rozpoznany pod względem dyplomatycznym.

Intaglio rzymskie jako pieczęć przy dokumencie traktatu toruńskiego z 1466 roku, PH 1964, t. 55, z. 2, s. 302–307; M. Grzegorz, *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r.*, RTNT 1970, R. 75, z. 1; *idem*, *W sprawie polskich gwarantów traktatów z zakonem krzyżackim w XIV–XV wieku*, KMW 1972, nr 2–3 (116–117), s. 393–406; *idem*, *Dokumenty traktatu toruńskiego z 1466 roku*, KH 1974, R. 81, nr 2, s. 320–329; A. Gašiorowski, *Polscy gwaranci traktatów z krzyżakami XIV–XV wieku*, KMW 1971, nr 2–3 (112–113), s. 245–265; *idem*, *Nad dokumentami pokoju toruńskiego 1466 roku*, KH 1972, R. 79, nr 1, s. 134–144; *idem*, *Formularz dokumentów traktatów polsko-krzyżackich z XIV–XV wieku*, „Archeion” 1978, t. 66, s. 171–184; I. Sulowska-Kuraś, S.K. Kuczyński, *Na marginesie pracy o dokumentach traktatu toruńskiego 1466 r.*, RH 1972, t. 37, z. 4, s. 163–169; K. Neitmann, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen 1230–1449. Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaates*, Köln–Wien 1986 („Neue Forschungen zur Brandenburg-Preussischen Geschichte”, Bd. 6); P. Nowak, *Pieczęcie przy polskim dokumencie wstępnym pokoju toruńskiego z 1466 roku*, RH 2001, R. 67, s. 215–228; *idem*, *Dokumenty II pokoju toruńskiego z 1466 roku*, SŻ 2005, t. 43, s. 85–110; A. Szweđa, *Wielkopolscy gwaranci pokoju brzeskiego 1435 roku*, RH 2001, R. 67, s. 197–213; *idem*, *Uwagi o dokumentach rozejmowych i pokojowych z okresu wojny 1409–1411*, ZH 2010, t. 75, z. 2, s. 67–85; *idem*, *Dokumenty pokoju brzeskiego z 31 grudnia 1435 – wprowadzenie do tematu [w:] Pabaisko mūšis ir jo epocha. Straipsnių rinkinys*, red. I. Vaškevičiūtė, Vilnius 2017, s. 69–78 (= *idem*, *Įvadas į temą – 1435 m. gruodžio 31 d. Kujavų Braostos taikos dokumentai [w:] Pabaisko mūšis...*, s. 79–88); *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004; A. Rüter, „Ein bisschen Frieden”. *Vorformen, Abstufungen und Übergänge des Friedens von Melnsee 1422 [w:] Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki dyplomatyczne w latach 1343–1660 / Vom Frieden von Kalisch bis zum Frieden von Oliva. Diplomatische Beziehungen zwischen dem Königreich Polen und dem Deutschen Orden / Herzogtum Preußen in den Jahren 1343–1660*, red. A. Bues et al., Warszawa 2015, s. 211–226; M. Hlebionek, A. Szweđa, *Die Urkunden des Friedens von Brest (31.12.1435) und ihre Bedeutung für die Siegelkunde und Heraldik – Editorische Herausforderungen [w:] Editions wissenschaftliches Kolloquium 2015. Die Geschichte im Bild*, hrsg. v. H. Flachenecker, K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2016 („Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition”, Bd. 8), s. 85–101; A. Szweđa, S. Szybkowski, *Kilka słów o pieczęci biskupa wrocławskiego Jana Pelli z Niewiesz przy dokumencie pokoju melneńskiego z 1422 r.*, SŻ 2018, t. 56, s. 105–118; *Dokumenty pokoju brzeskiego między Polską i Litwą a zakonem krzyżackim z 31 grudnia 1435 roku*, wyd. A. Szweđa et al., Toruń 2021.

Ponieważ oryginał dokumentu, przechowywanego od XV w. w archiwum toruńskim, zaginął pod koniec II wojny światowej³, współczesne badania powinny się skoncentrować na zachowanych kopiach tego dokumentu.

Podstawowym celem niniejszego artykułu jest zatem identyfikacja najstarszych, tj. XV-wiecznych, kopii przywileju inkorporacyjnego, występujących w gdańskim zasobie archiwalnym. Innym ważnym zagadnieniem są okoliczności ich powstania. Gdańsk uzyskał (niezachowaną) kopię przywileju inkorporacyjnego w 1470 r., o czym świadczy list rady miejskiej Torunia (zob. aneks)⁴. Drugie świadectwo wykorzystania kopii tego dokumentu stanowi rękopis zawierający odpisy kilku dokumentów i recesu zjazdu pruskiego z 1485 r.⁵ Będzie on przedmiotem analizy w dalszej części artykułu. Dla dopełnienia obrazu zbioru kopii należy wspomnieć o źródłach powstałych w XVI stuleciu, które nie będą przedmiotem niniejszej analizy. Gdańsk uzyskał transumpt przywileju inkorporacyjnego wystawiony przez kapitułę chełmińską i radę miejską Torunia w dniu 29 listopada 1548 r.⁶ Druga uwierzytelniona kopia dokumentu będącego przedmiotem niniejszych rozważań znajduje się w widymacie rady miejskiej Torunia z 19 maja 1570 r., który zawierał transumpty dziewięciu przywilejów królów polskich dla Prus, w tym tekst przywileju inkorporacyjnego⁷. Przywilej inkorporacyjny znalazł się również w dziełach historiografii gdańskiej XVI w.⁸

³ Zob. M. Biskup, *Źródła do inkorporacji Prus i wojny trzynastoletniej w archiwach polskich*, „Archeion” 1955, t. 24, s. 186; I. Janosz-Biskupowa, *Archiwum Ziemi Pruskiej. Studium archiwoznawcze*, RTNT 1972, R. 77, z. 3, s. 165.

⁴ APG, 300, D/68, nr 153.

⁵ APG, 300, 29/268, s. 136–239.

⁶ APG, 300, D/1, nr 1.

⁷ APG, 300, D/47, nr 134, s. 6–18.

⁸ Przywilej inkorporacyjny został omówiony przez Stenzela Bornbacha w kronice pruskiej z lat 1449–1456. Dzieło to zawiera również odpis dokumentu Kazimierza Jagiellończyka, zob. PAN Biblioteka Gdańska [dalej: PAN BG], Ms. Uph. fol. 113, s. 339–350. Obok innych dokumentów przywilej ten w formie potwierdzenia przez Zygmunta Starego z 1521 r. został też umieszczony w rękopisie zawierającym kronikę pruską Bartholomäusa Wartzmanna, spisaną między 1545 a 1558 r., zob. PAN BG, Ms. 1285, s. 520–530 („Das gemeine Privilegium der Lande und Stethe Preusen durch Konik Sigismundum confirmiret, rativicirt und bostetiget”); P. Gehrke, *Der Geschichtsschreiber Bartholomäus Wartzmann im Kreise seiner Abschreiber. Ein Beitrag zur Quellenkunde der Danziger Chroniken im 16. Jahrhundert*, „Zeitschrift des

Geneza przywileju inkorporacyjnego

Po bitwie pod Grunwaldem stany pruskie stały się czynnikiem politycznym uczestniczącym w polityce międzynarodowej zakonu krzyżackiego. Przejawem tego był m.in. udział przedstawicieli wielkich miast i rycerstwa pruskiego w zatwierdzaniu traktatów pokojowych z państwem polsko-litewskim oraz zagwarantowanie im prawa do oporu wobec zwierzchnika terytorialnego⁹. Wzrastająca pozycja stanów pruskich doprowadziła do zawązania w 1440 r. ściślejszej formy organizacyjnej miast i rycerstwa pruskiego, tj. Związku Pruskiego. Dążąc do realizacji swoich celów politycznych, przedstawiciele stanów pruskich podejmowali samodzielną działalność dyplomatyczną, zwłaszcza w stosunku do Królestwa Polskiego¹⁰. Kluczowym momentem dla zmiany zwierzchnika terytorialnego w Prusach okazało się poselstwo Związku Pruskiego do Krakowa w 1454 r. Podczas pobytu w Krakowie delegacja pruska wystawiła dokument poddania się stanów pruskich pod panowanie króla polskiego (6 marca 1454 r.). W związku z tym król polski Kazimierz IV Jagiellończyk wydał w tym samym dniu dokument inkorporacyjny, w którym wcielił Prusy do Królestwa Polskiego i jednocześnie potwierdził wiele uprawnień przysługujących odąd temu krajowi¹¹.

Westpreussischen Geschichtsvereins" 1900, H. 41, s. 28–29; *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, T. 2, bearb. v. O. Günther, Danzig 1903, s. 217.

⁹ A. Vetulani, *Rokowania krakowskie z r. 1454 i zjednoczenie ziem pruskich z Polską*, PH 1954, t. 45, z. 1, s. 193–194; M. Biskup, *Nowa praca o traktatach państwowych zakonu krzyżackiego w Prusach*, KH 1988, R. 95, nr 3, s. 221–222; A. Szweda, *Dokumenty pokoju brzeskiego...*, s. 72 (= *idem*, *Iwadas i temą...*, s. 79–88).

¹⁰ Zob. M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959, s. 170–220; *idem*, *Załamanie się państwa krzyżackiego w XV w.* [w:] M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*, Gdańsk 1986, s. 399–403; *idem*, *Polityka zewnętrzna zakonu krzyżackiego* [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 254–258.

¹¹ A. Werminghoff, *Der Deutsche Orden und die Stände in Preußen bis zum zweiten Thorner Frieden im Jahre 1466*, München–Leipzig 1912 („Pfungstblätter des Hansischen Geschichtsvereins”, Bl. 8), s. 69; A. Vetulani, *Rokowania krakowskie...*, s. 220–221; M. Biskup, *Do genezy inkorporacji Prus*, PZ 1954, R. 10, nr 7/8, s. 305–306; *idem*, *Walka o zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku* [w:] *Szkice z dziejów Pomorza*, t. 1: *Pomorze średniowieczne*, red. G. Labuda, Warszawa 1958, s. 352–354; *idem*, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego...*, s. 303–314; *idem*, *Trzynastoletnia wojna z zakonem krzyżackim 1454–1466*,

Przywilej inkorporacyjny w badaniach prawnohistorycznych

Dokument ten obok przywilejów Kazimierzowych nadanych poszczególnym wielkim miastom w latach 1454–1457 stanowił podstawowe źródło uprawnień potwierdzających ich autonomię. W Prusach niejednokrotnie wyraźnie odróżniano przywileje krajowe („privilegia Prussiae generalia”), do których zaliczano m.in. przywilej inkorporacyjny, od przywilejów uzyskanych przez miasta lub inne podmioty polityczne („privilegia specialia”)¹². W aktach stanów pruskich od drugiej połowy XV w. niejednokrotnie stosowano to rozróżnienie. Przywilej inkorporacyjny stał się głównym obiektem badań prawnohistorycznych, zwłaszcza w okresie podejmowania prób ograniczania lub likwidacji odrębności pruskich (w XVI w. inicjowanych przez tzw. ruch egzekucyjny). Szczególne znaczenie miały tu dzieła historyczne Gottfrieda Lengnicha, który dowodził na podstawie przywileju inkorporacyjnego, że Prusy Królewskie podlegają jedynie królowi, nie zaś państwu polsko-litewskiemu¹³.

Warszawa 1967, s. 38–40; *idem*, *Die Stände im Preußen Königlich Anteils 1466–1526* [w:] *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preußen und seinen Nachbarländern*, hrsg. v. H. Boockmann unter Mitarb. v. E. Müller-Luckner, München 1992 („Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien”, Bd. 16), s. 85–86 (= *Opera minora. Studia z dziejów zakonu krzyżackiego, Prus, Polski i krajów nadbałtyckich*, Toruń 2002, s. 264–265); I. Janosz-Biskupowa, *Rola Torunia w Związku Pruskim i wojnie trzynastoletniej w latach 1440–1466*, RTNT 1965, R. 70, z. 3, s. 82–83; K. Górski, *Estates and Unions of Countries at the Example of Prussia and Poland in the 15th and 16th Centuries* [w:] *idem*, *Communitas – Princeps – Corona Regni. Studia selecta*, RTNT 1976, R. 78, z. 1, s. 119; B. Możejko, *Wojna trzynastoletnia i jej konsekwencje dla Gdańska* [w:] „...odwracamy dusze nasze na ścieżki pokoju i zgody”. *Gdańsk i Krzyżacy w 550. rocznicę zawarcia II pokoju toruńskiego. Katalog wystawy zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska w Dworze Artusa, w dniach 22 października 18 grudnia 2016 r.*, red. J. Trupinda, Gdańsk 2016, s. 52.

¹² Rozróżnienie to występuje w projekcie toruńskiej rewizji prawa chełmińskiego (tzw. Danziger Kulm) z 1594 r.; zob. APG, 300, 29/268, s. 463–464, 509–510.

¹³ Tezę tę G. Lengnich zawarł już w konspencie syntezy dziejów Polski: „316. Von dem Privilegio Incorporationis. [—] 318. Frage: Ob die Durchl. Könige von Polen ausser dieser freywilligen Übergabe eine gerechte Anforderung auf Preussen und Pommerellen machen könnten? 319. Nicht zu vergessen, daß die Preussen, da sie Casimirum und dessen Nachfolger vor ihre Ober-Herren angenommen, sich keinesweges als Unterthanen der Polnischen Republic unterworfen”, G. Lengnich, *Zweite Fortsetzung des Abrisses zur Polnischen Reichs-Historie*, „Polnische Bibliothec” 1719, Bd. 2, St. 7, s. 169; zob. też S. Sosin, *Autonomia Prus Królewskich w ujęciu Gotfryda Lengnicha*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1958, t. 1, s. 22; J. Dygdała, *Życie*

Wymiana dokumentów dokonana w 1454 r. pozwoliła Lengnichowi stwierdzić, że związek polityczny Prus i Królestwa Polskiego przybrał wówczas formę unii („*unio deditiois*”), sam przywilej inkorporacyjny określić zaś jako „umowę przekazania [władzy na rzecz króla polskiego]” („*deditiois pactum*”, „*Vergleich der Übergabe*”)¹⁴. Zaakcentował tym samym równoprawny status obu stron w 1454 r. Ponieważ dokument ten dotyczył przejścia spod panowania krzyżackiego pod władzę królów polskich, pamięć o nim stała się w okresie XVI–XVIII w. również najważniejszym elementem kształtującym świadomość historyczną Prus, w tym gdańszczyzny¹⁵. Polsko-niemiecki spór o ocenę znaczenia przywileju

polityczne Prus Królewskich u schyłku ich związku z Rzeczpospolitą w XVIII wieku. Tendencje unifikacyjne a partykularyzm, RTNT 1984, R. 81, z. 3, s. 43–44, 199–200; H. Boockmann, *Ostpreußen und Westpreußen*, Berlin 1993 („*Deutsche Geschichte im Osten Europas*”, Aufl. 2.), s. 33, 289; W. Zientara, *Gottfried Lengnich. Ein Danziger Historiker in der Zeit der Aufklärung*, T. 1, Toruń 1995, s. 81–83; S. Salmonowicz, *Die protestantischen akademischen Gymnasien in Thorn, Elbing und Danzig und ihre Bedeutung für die regionale Identität im Königlichen Preußen (16.–18. Jahrhundert)*, „*Nordost-Archiv, Neue Folge*” 1997, Bd. 6, H. 2, s. 533–534; J. Małek, *Prusy Polskie w XV–XVIII w. Dążenia unifikacyjne a partykularyzm pruski*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 2012, t. 10, s. 181.

¹⁴ „*Jene freye Uebergabe, welche erst nach gewissen vorgeschlegenen und genehmigten Bedingungen zu Stande gekommen, ist durch einen öffentlichen besiegelten Brief, so insgemein das Inkorporationsprivilegium, besser aber der Vergleich der Uebergabe genannt wird, feyerlichst bestätigt worden*”, G. Lengnich, *Jus publicum Prussiae Polonae*, Gedani 1758, s. 18; *idem*, *Staats-Recht des Polnischen Preussens*, übers. v. G. Kühnhold, Danzig 1760, s. 356. Podobny pogląd wyrażali także inni badacze prawa publicznego Prus, zob. A. Dilger, *Dissertatio iuris publici Prutenici, de unionis, qua Poloniae jungitur Prussia, indole*, Gedani 1727, s. 2; PAN BG, Ja 102, 8°, nr 5; por. J. Dygdała, *Życie polityczne Prus Królewskich...*, s. 43–45; J. Małek, *Verfassung, Verwaltung, Recht und Militär im Königlichen Preußen [w:] Handbuch der Geschichte Ost- und Westpreußens*, hrsg. v. E. Opgenoorth, T. 2/1: *Von der Teilung bis zum Schwedisch-Polnischen Krieg 1466–1655*, Lüneburg 1994 („*Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung*”, Bd. 10), s. 51–52.

¹⁵ Zob. S. Askenazy, *Gdańsk a Polska*, Warszawa 1919, s. 41–42; M. Pelczar, *Nauka i kultura w Gdańsku [w:] Gdańsk. Jego dzieje i kultura*, red. F. Mamuszka, Warszawa 1969, s. 523–526; J. Serczyk, *Obraz zakonu krzyżackiego w historiografii toruńskiej okresu wczesnego oświecenia*, „*Acta Universitatis Nicolai Copernici, Nauki Humanistyczno-Społeczne*” 1973, t. 9, z. 58; *Historia*, s. 166–167, 172; *idem*, *Die Tradition des Deutschen Ordens in der stadtbürgerlichen Geschichtsschreibung Königlich-Preußens im 16.–18. Jahrhundert [w:] Werkstatt des Historikers der mittelalterlichen Ritterorden. Quellenkundliche Probleme und Forschungsmethoden*, hrsg. v. Z.H. Nowak, Toruń 1987 („*Ordines militares – Colloquia Torunensia Historica*”, Bd. 4), s. 172–173; P. Kociumbas, *Słowo miastem przepojone. Kantata okolicznościowa w osiemnastowiecznym Gdańsku*, Wrocław 2009 („*Orbis linguarum*”, vol. 89),

inkorporacyjnego odżył po zakończeniu I wojny światowej. Jego podłożem stało się dążenie do uzyskania argumentów historycznych za przynależnością państwową Pomorza Nadwiślańskiego (zwanego w publicystyce niemieckiej „korytarzem”) do Polski lub Niemiec. Badacze niemieccy, na czele z Erichem Weisem, nawiązali do wspomnianych już poglądów Lengnicha, powołując się przy tym na odrębną terminologię zastosowaną w dokumencie hołdowniczym stanów („corona”) i w przywileju inkorporacyjnym („regnum”)¹⁶. Historycy polscy, zwłaszcza w serii prac naukowych publikowanych w związku z pięćsetną rocznicą wcielenia Prus, dowodzili z kolei równoważności tych pojęć, a także przeciwstawiali się określaniu związku prusko-polskiego mianem unii personalnej¹⁷.

s. 481–494; E. Kizik, *Gdański medal jubileuszowy z okazji trzechsetlecia inkorporacji Prus do Polski w 1754 roku*, ZH 2012, t. 77, z. 2, s. 79–91; *idem*, *Krzyżacy w pamięci historycznej mieszczaństwa Prus Królewskich w 2 połowie XVI–XVIII w. [w:] „...odwracamy dusze nasze...”, s. 83–97; idem*, *In Gold and Silver: Panoramas of Gdańsk on Coins and Medals in the 17th and 18th centuries*, ZH 2018, t. 83, z. 4, s. 103, 105–106. Na temat upamiętnienia inkorporacji Prus i Gdańska w utworach literackich i muzycznych zob. E. Kotarski, *Od Zygmunta III Wazy do Jana III Sobieskiego. Z dziejów gdańskiej poezji okolicznościowej*, RG 1990, t. 50, z. 1, s. 165–166; *idem*, *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku*, Gdańsk 1993 („Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego w Gdańsku”, nr 16: „Seria Pomorzoznawcza”, t. 10), s. 83; *idem*, *Gdańska poezja okolicznościowa XVIII wieku*, Gdańsk 1997, s. 123–125.

¹⁶ Por. K.J. Kaufmann, *Westpreußen und Polen zwischen 1454–1772 [w:] Der Kampf um die Weichsel. Untersuchungen zur Geschichte des polnischen Korridors*, hrsg. v. E. Keyser, Berlin–Leipzig 1926, s. 74; E. Bahr, *Die Verwaltungsgebiete Königlich-Preußens 1454–1772*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins” 1938, H. 74, s. 51; E. Weise, [recenzja] „Przegląd Zachodni” 1954, R. 10, nr 7/8, s. 289–568, „Zeitschrift für Ostforschung” 1955, Jg. 4, H. 2, s. 294–298; *idem*, *Die westpreußische Autonomie 1479–1506*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1967, Jg. 16, H. 4, s. 712–713.

¹⁷ W. Hejnosz, *Prawnopaństwowy stosunek Prus do Korony w świetle aktu inkorporacyjnego z r. 1454*, PZ 1954, R. 10, nr 7/8, s. 307–330; M. Biskup, *W sprawie publikacji traktatów państwowych zakonu krzyżackiego z XV wieku*, KW 1956, t. 63, nr 4–5, s. 486–502; *idem*, *Pomorze Zachodnie i Wschodnie jako problem w stosunkach niemiecko-polskich w XIV–XV w. [w:] Śląsk i Pomorze w historii stosunków polsko-niemieckich w średniowieczu. Materiały XII Konferencji Komisji Podręcznikowej Historyków PRL i RFN (Olsztyn, 5–10 czerwca 1979 r.)*, red. *idem*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 139–140; K. Górski, *Estates and Unions of Countries*, s. 120–121; *idem*, *Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 165.

Dotychczasowe ustalenia w zakresie dyplomatyki

Analizę dyplomatyczną aktu inkorporacji wykonał przede wszystkim wspomniany już Erich Weise. Jako pracownik okupacyjnej administracji archiwalnej podczas II wojny światowej miał jako ostatni dostęp do archiwaliów związanych z przejściem Prus pod panowanie polskie z okresu wojny trzynastoletniej. Rozpatrywał nie tylko sam przywilej inkorporacyjny Kazimierza Jagiellończyka z 6 marca 1454 r., ale starał się osadzić proces jego powstania w kontekście innych dokumentów, a więc datowanego na ten sam dzień aktu poddania się stanów pruskich, wypowiedzenia wojny zakonowi krzyżackiemu przez Kazimierza (antydatowanego na 22 lutego 1454 r.) oraz dokumentu potwierdzającego złożenie hołdu przez stany pruskie z 15 kwietnia 1454 r. (zwanego „sponsio reciproca”)¹⁸. Swoje ustalenia z zakresu dyplomatyki wykorzystał w monumentalnej publikacji umów międzypaństwowych zakonu krzyżackiego. W rozdziale dotyczącym wypowiedzenia posłuszeństwa zakonowi przez stany pruskie (*Der Abfall des Preußischen Bundes*) Weise uwzględnił m.in. edycję przywileju inkorporacyjnego 1454 r.¹⁹ Mimo gruntownej krytyki tej publikacji ze strony polskiej historiografii, dotyczącej interpretacji prawnej źródeł²⁰, mocną jej stroną jest bez wątpienia uwzględnianie w wielu wypadkach bardzo szerokiej podstawy źródłowej, jak też zebranie literatury naukowej na temat poszczególnych dokumentów, sięgającej XVI stulecia. W przypadku przywileju inkorporacyjnego Weise zawarł informacje zarówno o jego oryginale, jak i zidentyfikowanych przez siebie kopiach powstałych nawet w XVII w. Wśród kopii najważniejsze miejsce zajmują niewątpliwie wpisy w księdze Metryki Koronnej, sporządzone równocześnie z wydarzeniami 1454 r. Na podstawie szczegółowej analizy Weise stwierdził, że pierwszy z nich jest odpisem konceptu, czyli wstępnego projektu przywileju, w którym

¹⁸ E. Weise, *Zur Kritik des Vertrages zwischen dem Preußischen Bund und dem König von Polen vom 6. März 1454*, „Altpreußische Forschungen” 1941, Jg. 18, s. 231–261.

¹⁹ *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert* [dalej: *Die Staatsverträge*], Bd. 2: (1438–1467), hrsg. v. E. Weise, Marburg 1955, nr 292, s. 126–133.

²⁰ Zob. K. Górski, *Uwagi o traktacie toruńskim...*, s. 63–67.

później dokonano poprawek zgodnie z późniejszym czystopisem²¹. Drugi zaś, umieszczony kilka kart dalej, stanowi kopię czystopisu przywileju inkorporacyjnego²². Metryka Koronna zarejestrowała zatem tekst przywileju na dwóch różnych etapach jego powstawania. Tekst przywileju w formie wstępnej (tj. konceptu/minuty) został zapewne przywieziony z Krakowa przez posłów związkowych i rozpowszechniony wśród zainteresowanych podmiotów politycznych, zwłaszcza wielkich miast pruskich. Należy się domyślać, że odpis konceptu trafił również do Gdańska za pośrednictwem gdańskich uczestników poselstwa krakowskiego. Informacja o przygotowaniu jedynie konceptu aktu inkorporacyjnego w dniu 6 marca 1454 r. znajduje się w drugim dokumencie z tego samego dnia. Delegaci Związku Pruskiego na jego podstawie poddali się pod zwierzchnictwo Królestwa Polskiego „według pewnych warunków i artykułów w dokumentach i minutach o tym przygotowanych”²³. Oryginał przywileju inkorporacyjnego został wydany przedstawicielom stanów pruskich po złożeniu 15 kwietnia 1454 r. przysięgi posłom królewskim²⁴. Jak wspomniano wyżej, ten najważniejszy

²¹ AGAD, Metryka Koronna, 10, s. 119v–121v (= *Matricularum Regni Poloniae Codices saeculo XV conscripti* [dalej: MRPC], t. 1: *Liber distinctus numero 10 annorum 1447–1454*, ed. A. Mysłowski, W. Graniczny, Varsoviae 1914 („Monumenta Iuris Cura Praepositorum Chartophylacio Maximo Varsoviensi”, vol. 2), nr 218, s. 194–199); zob. E. Weise, *Zur Kritik des Vertrages...*, s. 243; A. Vetulani, *Rokowania krakowskie...*, s. 220–221.

²² AGAD, Metryka Koronna, 10, s. 128r–130r (= MRPC, t. 1, nr 227, s. 204–209).

²³ „[—] ac ipsius maiestatem in dominum, heredem et regem nostrum et terrarum predictarum perpetuo nostro et omnium militum, ciuitatum et terrigenarum predictarum terrarum iuxta certas condiciones et capitula in litteris et minutis desuper confectis assumpsimus et terras nostras et nos ipsos regno Poloniae inuisceravimus imperpetuum, univimus, integravimus et incorporavimus ac presentibus unimus, integramus, incorporamus et inuisceramus coniunctim et indivisim, [—]”, MRPC, t. 1, nr 216, s. 190; *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce*, red. K. Górski, Poznań 1949 („Biblioteka Tekstów Historycznych”, t. 1), s. 46, 164; *Die Staatsverträge*, Bd. 2, nr 291, s. 125.

²⁴ M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego...*, s. 326–327; *idem*, *U schyłku średniowiecza i w początkach odrodzenia (1454–1548)*, Toruń 1992 („Historia Torunia”, t. 2, cz. 1), s. 15. Oryginał przywileju inkorporacyjnego powstał prawdopodobnie dopiero po ustanowieniu w inkorporowanych Prusach nowego podziału administracyjnego, tj. na województwa: pomorskie, elbląskie, chełmińskie i królewieckie (prawdopodobnie między 12 a 15 kwietnia 1454 r.); por. P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich, 1454–1772*, RTNT 1921, R. 26–28, s. 4, 8, 12. Świadczą o tym poprawki tekstu konceptu przywileju inkorporacyjnego znajdujące się we wpisie Metryki Koronnej, zob. AGAD, Metryka Koronna, 10, s. 119v–121v.

dla stanów pruskich dokument przechowywano w Archiwum Ziem Pruskich, znajdującym się pod nadzorem toruńskiej rady miejskiej. Było zatem miejscem rozprzestrzeniania się odpisów (uwierzytelnionych i niewierzytelnych) do innych ośrodków politycznych²⁵.

Przywilej inkorporacyjny w życiu politycznym Prus Królewskich w drugiej połowie XV w.

W drugiej połowie XV w. w życiu stanowym Prus niejednokrotnie dochodziło do konfliktów, których faktycznym tłem był zakres przywilejów, które posiadały stany pruskie²⁶. Na stosunki Kazimierza Jagiellończyka ze stanami pruskimi wpływały dwa podstawowe czynniki wynikające z celów politycznych wobec Prus Królewskich. Pierwszy z nich to zabiegi królewskie prowadzące do rozszerzenia własnych kompetencji w zakresie nominacji na urzędy w Prusach i miejscowe godności kościelne. Zmierzały one do ograniczenia indygenatu pruskiego. Drugi czynnik wpływający na stosunki panującego z elitą polityczną Prus stanowiły ogromne potrzeby finansowe wynikające z zadłużenia monarchy, powstałego w wyniku wojny trzynastoletniej. Dodatkowo Kazimierz Jagiellończyk podczas rokowań pokojowych zobowiązał się w odrębnej umowie (19 października 1466 r.) do zapłaty wielkiemu mistrzowi krzyżackiemu Ludwigovi von Erlichshausenowi 15 tys. fl. węg. w dwóch ratach (7 tys. do dnia 1 maja 1467 r. i 8 tys. do 1 stycznia 1468 r.). Pieniądze te miały zostać przeznaczone na spłatę długów wobec żołnierzy zakonnych i wykup znajdujących się w zastawie zamków krzyżackich²⁷.

Jedną z kwestii spornych, na które wpływały wymienione czynniki, była praktyka zastawiania zamków i miast w Prusach dowódcom oddziałów zaciężnych z czasów wojny polsko-krzyżackiej. Starostowie ci (tenutariusze) pochodzili najczęściej z Korony, co było

²⁵ Kwerenda przeprowadzona przez E. Weisego wskazuje na występowanie kopii przywileju w archiwaliach krzyżackich (w tym w würzburgskim kopiarzysku posłów krzyżackich na sejm Rzeszy w Norymberdze 1456/1457 r.), w archiwum miejskim w Gdańsku, w XVI w. również w archiwum kapituły warmińskiej we Fromborku; zob. *Die Staatsverträge*, Bd. 2, nr 292, s. 127.

²⁶ Łamanie zasad przywileju krajowego („landes privilegium”) było przedmiotem skarg posłów pruskich podczas sejmów w Piotrkowie 1472 r.; *Acten der Ständetage Preussens, Königlichen Antheils (Westpreussen)* [dalej: AStP KA], Bd. 1: 1466–1479, hrsg. v. F. Thunnert, Danzig 1896, nr 50, s. 179.

²⁷ *Die Staatsverträge*, Bd. 2, nr 405.

sprzeczne z zasadą indygenatu zagwarantowaną przez przywilej inkorporacyjny 1454 r.²⁸ Jako złamanie indygenatu pruskiego zinterpretowano również dążenie króla do obsadzenia Wincentego Kiełbasy, a potem Andrzeja Oporowskiego na biskupstwie warmińskim²⁹. Polityka ta godziła w kompetencje kapituły warmińskiej, której elektem został Mikołaj Tungen³⁰. W pierwszych latach konfliktu stany pruskie otwarcie wspierały Prusaka na biskupstwie warmińskim. Naciski zmierzające do potwierdzenia przez króla przywilejów dla Prus ziściły się w 1477 r. Król Kazimierz Jagiellończyk zobowiązał się w dwóch dokumentach (z 13 i 21 czerwca 1477 r.) do przestrzegania postanowień dotychczasowych przywilejów pruskich³¹. Nadawanie godności starostów osobom pochodzącym z Korony, będące złamaniem przywileju krajowego, stanowiło przedmiot rozważań

²⁸ Podczas zjazdu stanów pruskich w Grudziądzu w 1472 r. powoływano się na treść „przywileju krajowego”, gdy wskazywano na łamanie zakazu obsadzania zamków pruskich dostojnikami z Korony, AStP KA, Bd. 1, nr 45, s. 172.

²⁹ Zob. H. Schmauch, *Der Kampf zwischen dem ermländischen Bischof Nikolaus von Tüngen und Polen oder der Pfaffenkrieg (1467–1479)*, „Zeitschrift für Geschichte Ermlands” 1933, Bd. 25, s. 74; B. Leśnodorski, *Dominium warmińskie (1243–1569)*, Poznań 1949 („Prace Instytutu Zachodniego”, nr 13), s. 34–35; M. Biskup, *Prusy Królewskie i Krzyżackie (1466–1526)* [w:] *Historia Pomorza*, t. 2: *Do roku 1815*, cz. 1: *1464/66–1648/57*, red. G. Labuda, Poznań 1976, s. 76–77; E.M. Wermter, *Geschichte der Diözese und des Hochstifts Ermland. Ein Überblick*, Aufl. 2, Munster 1977, s. 7; S. Achremczyk, *Historia Warmii i Mazur*, Olsztyn 1997 („Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie”, nr 166), s. 69–71.

³⁰ Na sejmie piotrkowskim 1472 r. posłowie pruscy wyrazili konieczność obsadzenia stanowisk kościelnych krajowcami (AStP KA, nr 50, s. 183). Na zjeździe stanów pruskich z królem w grudniu 1472 r. w Toruniu i kolejnych zjazdach król żądał poparcia swojej polityki wobec biskupa warmińskiego Mikołaja Tungena, przedstawiciele stanów wysuwali postulaty przestrzegania zobowiązań królewskich zawartych w przywileju inkorporacyjnym (AStP KA, nr 105, s. 273). Podczas zjazdu w Elblągu 1476 r. wojewoda pomorski Otto Machwic wyrażał pogląd stanów pruskich, że nadanie godności biskupa warmińskiego Andrzejowi Oporowskiemu było niezgodne z przywilejem inkorporacyjnym (AStP KA, nr 178, s. 399).

³¹ AStP KA, nr 200–201; *Katalog dokumentów i listów królów polskich z Archiwum Państwowego w Gdańsku (do 1492 roku)*, oprac. M. Grulkowski, B. Możejko, S. Szybkowski, Gdańsk 2014, nr 228–229; P. Simson, *Westpreussens und Danzigs Kampf gegen die polnischen Unionsbestrebungen in den letzten Jahren des Königs Sigismund August (1568–1572)*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1897, H. 37, s. 10; B. Nimmert, *Danzigs Verhältnis zu Polen in den Jahren 1466–1492*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1911, H. 53, s. 122–123; T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i ziemi malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 2, Olsztyn 1988, s. 190–191.

na zjeździe w Grudziądzu w 1484 r.³² Doprowadziło ono do zawiązania w 1485 r. konfederacji stanów pruskich na czele z biskupem Mikołajem Tungenem w obronie przywilejów krajowych³³. Przygotowania do osadzenia nowego kandydata królewskiego na biskupstwie warmińskim spowodowały, że w trakcie poselstwa stanów pruskich na sejmie piotrkowskim w 1488 r. opat pelpliński wyraził obawy przed złamaniem przywilejów pruskich³⁴. Dlatego też porozumienie powtórzono w 1489 r. w obliczu śmierci Tungena i perspektywy wyboru nowego biskupa³⁵. Konflikt wywołało wówczas dążenie króla do obsadzenia biskupstwa warmińskiego przez brata królewskiego Fryderyka Jagiellończyka³⁶.

Kazimierz Jagiellończyk wysuwał żądania partycypowania stanów pruskich zarówno w kosztach spłaty zadłużenia, jak i innych potrzebach finansowych. Już w trakcie rokowań pokojowych stany pruskie zobowiązały się przekazać królowi 4 tys. fl. węg. na spłatę zobowiązań wobec zaciężnych³⁷. Zapowiedź dalszych żądań finansowych od stanów pruskich na sejmie piotrkowskim w 1467 r. spowodowała wysunięcie postulatu potwierdzenia przez króla przywilejów pruskich³⁸. Kolejne żądania królewskie dotyczące

³² *Akta Stanów Prus Królewskich* [dalej: ASPK], t. 1: 1479–1488, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1955 („Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes”, nr 41), nr 148, § 6.

³³ H. Schmauch, *Der Streit um die Wahl des ermländischen Bischofs Lukas Watzenrode*, „Altpreußische Forschungen” 1933, Jg. 10, s. 67; K. Górski, *Pierwsze czterdzieściolecie Prus Królewskich (1466–1506)*, RG 1937, t. 11, s. 53–57; *idem*, *Geneza i tło bezpośrednie konfederacji stanów pruskich w r. 1485* [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, red. T. Czeżowski et al., Toruń 1952, s. 108, 122–127; *idem*, *Monarchia polska a stany Prus Królewskich w II połowie XV wieku* [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Z. Budkowa et al., Warszawa 1960, s. 285.

³⁴ „Vort haben wir etzliche ungewonliche newkeyt im awszoge aws dem lande Prewsen gehort, das die sachen in solcher mosze werden vorgehomen, das die privilegia unde gerechtickeyt uns durch ko[nigliche] ma[ñestat] gegeben unde confirmirt, alde unde neuwe, sullen gebrochen werden unde sunderlichen dem bischtume czu Heylsberg noch tode disses bisschoffis”, ASPK, t. 1, nr 265, § 26, s. 502; zob. też H. Schmauch, *Der Streit...*, s. 68.

³⁵ H. Schmauch, *Der Streit...*, s. 80; B. Leśnodorski, *Dominium...*, s. 53.

³⁶ H. Zins, *Walka Polski o obsadę biskupstwa warmińskiego na przełomie XV i XVI w. na tle polityki zjednoczeniowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia, Sectio F: Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1957, vol. 12, s. 60–61; S. Achremczyk, *Historia...*, s. 71.

³⁷ AStP KA, nr 2, s. 3; J. Deresiewicz, *Z przeszłości Prus Królewskich. Skarbowość Prus Królewskich od r. 1466–1569*, Poznań 1947, s. 119.

³⁸ AStP KA, nr 6, s. 26.

partycypacji stanów pruskich w spłacie zadłużenia obliczonego na 400 tys. fl. węg. przedstawiono delegatom pruskim na zjeździe malborskim w 1467 r.³⁹, konieczność zapłaty zobowiązań wobec wielkiego mistrza zaś na zjeździe w Elblągu w 1467 r.⁴⁰ Podczas zjazdu stanów z królem w Gdańsku i Malborku w następnym roku król powtórzył żądania pomocy finansowej ze strony stanów pruskich. Obciążenia królewskie wyliczono tym razem na 220 tys. fl. węg.⁴¹ By zadośćuczynić żądaniom królewskim, na zjazdach w latach 1466–1467 corocznie ustanawiano szos, a w 1468 r. również akcyzę na pokrycie zobowiązań Kazimierza wobec zakonu krzyżackiego⁴². Stany pruskie, na czele z Gdańskiem, gdzie poparcie radzie miejskiej okazała także gmina, odmówiły przekazania dochodów z posiadłości ziemskich (czyli tzw. orbaru)⁴³. Ponieważ szos nie mógł zaspokoić potrzeb króla, decyzje o jego ustanawianiu spotykały się z rozczarowaniem przedstawicieli monarchy. Akcyzę z kolei pobierano do 1472 r. Do ustanowienia szosu w Prusach dochodziło również w następnych latach (1479)⁴⁴, jednak podczas rokowań dotyczących tego problemu tylko w niektórych przypadkach odwoływano się do przywileju inkorporacyjnego. Przykładowo wielkie miasta pruskie wyraziły w 1481 r. zgodę na pobór szosu, jednak z klauzulą prawną gwarantującą nienaruszalność przywilejów pruskich i wyjątkowość ustanowionej podatku⁴⁵. Kolejny postulat dotyczący podat-

³⁹ „[...] ouch hetten dy prelaten und dy herrn aws der cronen gesprochen, worde seyne gnoden nicht hulffe gescheen aws desem lande, so kunden sie em ouch slechts keyne hulffe getun, und dy summa lyffe sich uf eyn gros geld, wol uf IIIIC Tawsent gulden, das sulden wir dy helfte awsachen und unser here konig mit seyner herrn dy ander helffte, das wir uns doruf welden besprechen, so welden sie uns meh vorczelen, was en bevolen were”, *ibidem*, nr 7, s. 36.

⁴⁰ *Ibidem*, nr 9.

⁴¹ *Ibidem*, nr 13, s. 69–70, 74.

⁴² P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 1: *Von den Anfängen bis 1517*, Danzig 1913, s. 275; J. Deresiewicz, *Z przeszłości Prus Królewskich...*, s. 119–121. W 1467 r. zgodę na akcyzę związaną ze splatą zobowiązań wobec żołnierzy zajętych na splatę wyraziły również stany Prus Krzyżackich, zob. L. Dralle, *Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen nach dem 2. Thorner Frieden. Untersuchungen zur ökonomischen und ständepolitischen Geschichte Altpreußens zwischen 1466 und 1497*, Wiesbaden 1975 („Frankfurter Historische Abhandlungen”, Bd. 9), s. 88–89.

⁴³ P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 1..., s. 275.

⁴⁴ J. Deresiewicz, *Z przeszłości Prus Królewskich...*, s. 122–127.

⁴⁵ „Szo isz doch am vorhangnen zcu Grawdencz gantcz warth vorlosszenn, wy wol mit grosszer mhue und swerheit, das sotheynen schos eyn iderman, beyde geistlich unnd wertlich, geben szulde: szo das noch eynen vortgangk hetthe, wolden

ków król wniósł podczas pobytu w Toruniu w 1485 r. Żądania uzasadniał koniecznością wystawienia oddziałów wojskowych w wyprawie przeciw Turcji. Jak już wspomniano, podczas zjazdu stany pruskie wraz z biskupem Mikołajem Tungenem zawiązały konfederację w celu obrony przywilejów⁴⁶. W trakcie rokowań z władcą odmówiły one ustanowienia podatku, stawiając warunek uprzedniego potwierdzenia przywilejów pruskich, zwłaszcza aktu inkorporacji z 1454 r. W dalszych latach wśród stanów pruskich trwała nadal dyskusja nad poparciem finansowym wojennych planów Kazimierza Jagiellończyka. Podczas zjazdu grudniadzkiego z 26–28 marca 1488 r. przedmiotem dyskusji było zorganizowanie poselstwa do króla z prośbą o potwierdzenie przywilejów pruskich. Przedstawiciel biskupa Mikołaja Tungena dążył do okazania królowi przez przyszłych posłów dokumentów, w których zawarto uprawnienia stanów pruskich, w tym kopii przywileju inkorporacyjnego⁴⁷. Przedstawiciele stanów, którzy weszli w skład poselstwa, zdecydowali się prosić króla o zachowanie przywilejów pruskich⁴⁸.

Przywilej inkorporacyjny w polityce Gdańska w drugiej połowie XV w.

Gdańsk jako najpotężniejszy członek Związku Pruskiego, a po wojnie trzynastoletniej Rady Pruskiej, mógł sobie pozwolić na prowadzenie polityki częściowo niezależnej od innych przedstawicieli stanów. Dla Gdańska postanowienia przywileju inkorporacyjnego

wyr unns ouch nicht dorowsz czhyen, doch bey alzo, das isz unszedlich sey unnszeren privilegien, do methe wyr unnd unnsre nochkomlinge vonne alders seyenn begnödiget. Unnd szo menn das anszheenn welde, wyr zcu semlichem schosze nicht vorpflichtet werenn, sunder was in dem teyle ist geschenn, ist geschenn zcu ko. Ma. Boheglikeit unnd willen, dorumbe, lieben hernn, helfft unns hirinne rothenn, das wyr bey unnszeren privilegien bleibenn moghen, die euch szo wol als unns belanghenn unnde viluffte geswechet seyenn geworden, wollet zcu hertzen nemen und bet[r]achten, was arigk forder unns allen dorawsz en[s]thenn mochte”, ASPK, t. 1, nr 46, § 4, s. 93–94.

⁴⁶ H. Schmauch, *Der Streit um die Wahl des ermländischen Bischofs...*, s. 67; K. Górski, *Pierwsze czterdziestolecie Prus Królewskich...*, s. 53–57; *idem*, *Geneza i tło bezpośrednie konfederacji stanów pruskich...*, s. 108, 122–127; *idem*, *Monarchia polska a stany Prus Królewskich...*, s. 285; ASPK, t. 1, nr 200, § 17, s. 288–300.

⁴⁷ *Ibidem*, nr 261, § 20, s. 481.

⁴⁸ *Ibidem*, nr 262.

okazały się niewystarczające. Rozczarowanie wyrażali już w marcu 1454 r. w korespondencji do władz miasta gdańscy uczestnicy poselstwa związkowego do Krakowa⁴⁹. Odtąd wysiłki dyplomatyczne Gdańska skupiły się na uzyskaniu przywilejów partykularnych, które czyniły zadość postulatom przedstawionym przez gdańszczyzan w Krakowie i odpowiadałyby pozycji politycznej miasta. Dla króla po wojnie trzynastoletniej podstawowy problem w Prusach stanowiła spłata zadłużenia. Już w 1466 r. gdańscy posłowie zadeklarowali przekazanie dodatkowych 4 tys. Mk. (= 2,5 tys. fl. węg.) na spłatę zobowiązań królewskich⁵⁰. Podczas wspomnianego już zjazdu w Malborku w 1467 r., na którym przedstawiciele króla Kazimierza Jagiellończyka próbowali doprowadzić do ugody ze stanami pruskimi w sprawie sfinansowania połowy długu 400 tys. fl. węg.⁵¹, zarysował się spór pomiędzy Gdańskiem, który stał na stanowisku przestrzegania własnych przywilejów w zakresie samodzielności w ustanawianiu i odwoływaniu akcyzy (zapewne na podstawie przywileju z 1455 r.), a resztą uczestników zjazdu. Spór ten powstał w wyniku propozycji gubernatora Hansa von Baisena, by sfinansować długi królewskie poprzez zgodę stanów na akcyzę (czyli podatek pośredni). Gubernator Prus zwrócił się do posłów gdańskich: „Wy macie jakiś list, o którym nigdy nie słyszeliśmy i o którym nic nie wiemy. Król nasz pan nadał nam przywilej, w nim zaś zapisał i przyrzekł nie obciążać nas wszelkimi ciężarami, akcyzami, cłem funtowym i wszystkimi innymi cłami, zawierzylimy też jego łaskawości, że utrzyma nas przy nim. Jeżeli mielibyście władzę nakładania na nas akcyzy lub innych obciążeń, mielibyście więcej władzy niż król, nasz pan”⁵². Pozostali posłowie akcentowali również wyższość przywileju krajowego (inkorporacyjnego) nad

⁴⁹ Zob. M. Biskup, *Stosunek Gdańska do Kazimierza Jagiellończyka w okresie wojny trzynastoletniej 1454–1466*, RTNT 1952, R. 56, z. 1, s. 50–51.

⁵⁰ AStP KA, nr 2, s. 3.

⁵¹ *Ibidem*, nr 7, s. 41.

⁵² „Doruf andwerte der herre gubernator mit andern von den landen: habet ir eynen sulchen briff, den haben wir noch nicht gehort und wissen ouch davon nicht, unser herre konig hot uns eyn privilegium gegeben, dorynne her uns hot verschreiben und gloubet, alle beswerunge, czeyse, pfundzol und alle ander czolle uns domite nicht zubeswern, und getrawen ouch seynen gnoden, das er her uns das wol wirt halden, sollet ir denn dy macht haben, uf uns czeyse adir ander beswerunge zu sezen, so weret ir mechtiger wenn unser herre konig, und wollen das slechts nicht von euch leyden”, *ibidem*, nr 7, s. 40.

innymi przywilejami⁵³. Zjazd stanów pruskich mający miejsce podczas wizyty króla Kazimierza IV w Gdańsku w 1468 r. rozpatrywał przede wszystkim problem akcyzy. Burmistrzowie gdańscy pierwotnie odmówili dodatkowego obciążenia, podobnie uczynili przedstawiciele gminy zebrani w Dworze Artusa (31 sierpnia 1468 r.). Ostatecznie uchwalono akcyzę na osiem lat. Obawy gdańszczan przed stworzeniem precedensu w sprawie realizacji żądań podatkowych spowodowały, że zaczęli oni wysuwać prośby do króla zmierzające do potwierdzenia ich przywileju swobodnego ustanawiania i odwoływania akcyzy. W odpowiedzi król wysuwał pretensje do cła funtowego⁵⁴. Pod naciskiem żądań gdańskich król zgodził się uznać, iż wprowadzenie akcyzy stanowiło wyjątek prawny, każde zaś nowe podatki na pokrycie długu wobec zakonu mogły być ustanawiane tylko za zgodą Rady Pruskiej⁵⁵. Dążenie do utrwalenia statusu akcyzy lub szosu jako wyjątkowych świadczeń na rzecz króla powodowało, że w 1479 r. Gdańsk – w przeciwieństwie do innych stanów i wielkich miast – dążył do przekazania Kazimierzowi Jagiellończykowi jednorazowej zapomogi (w wysokości 8 tys. Mk. płatnych w dwóch terminach), wstrzymał się zaś ze zgodą na uchwalenie podatku⁵⁶.

Gdańsk po wojnie trzynastoletniej bronił oprócz przywileju inkorporacyjnego również przywilejów partykularnych, zwłaszcza w sytuacji sporów z Elblągiem o Mierzęję Wiślaną i z Toruniem o prawo składu⁵⁷. Argumenty wywodzone z norm przywileju inkorporacyjnego były wówczas skierowane przeciwko polityce

⁵³ „Item dornoch huben die landschafft an und sprochen: lieben herren, dy herrn von Danzcke haben einen briff von unserm herrn konige, das sy mogen dy czeyse uf und ap seczen mit wissen und willen irer eldesten burger; und sprochen: wir hoffen, das der briff nicht macht sal haben, wenn sie es hinder uns erworben haben, und ouch ist es wedir des landes privilegium und ouch hoffen wir, lieben herrn, das ir ouch eyn sulchs nicht zulossen werdt, wenn is ist wedir dy ganze crone von Polan”, *ibidem*, nr 7, s. 41.

⁵⁴ *Ibidem*, nr 13, s. 77–80.

⁵⁵ AStP KA, nr 15; *Katalog dokumentów i listów...*, nr 119.

⁵⁶ AStP KA, nr 270, s. 504.

⁵⁷ Zob. P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 1..., s. 280–281; B. Nimert, *Danzigs Verhältnis zu Polen...*, s. 125–139; H. Samsonowicz, *Rola Gdańska w życiu stanowym Prus Królewskich i w życiu politycznym Rzeczypospolitej* [w:] *Historia Gdańska*, t. 2: 1454–1655, red. E. Cieślak, Gdańsk 1982, s. 266–267; S. Cackowski, *W czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej (1454–1793)* [w:] *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1983, s. 144–146; M. Biskup, *U schyłku średniowiecza...*, s. 113–115.

Gdańska oraz przeciwko własnemu jego przywilejom⁵⁸. Dokument ten podczas zjazdu stanów pruskich w Malborku i Elblągu w 1476 r. posłużył przeciwnikom wzrastającej przewagi politycznej Gdańska. Przedstawiciele stanów zarzucali gdańszczanom łamanie „przywileju krajowego” poprzez ustanowienie cła funtowego, które „panowie gdańscy używali na szkodę dobra publicznego kraju” („des dy herrn von Danczik sich alleyne gebrouchen doch in forfangk und grosz vorterbniß den gemeyn nutcz disser lande”), a także samodzielne zatrzymywanie żeglugi morskiej⁵⁹. Przedstawiciele Gdańska udowadniali, że miasto pobiera w porcie cło palowe, powołując się na swoje przywileje w tej sprawie⁶⁰. Po raz drugi zarzut rzekomego poboru cła funtowego skierowany wobec największego ośrodka Prus wysunięto na zjeździe malborskim w 1482 r. Gdańsk twierdził jednak, że w tutejszym porcie pobiera się nie cło funtowe, lecz cło palowe, niezbędne do utrzymania głębi portowej⁶¹.

Pomimo konfliktów miasta nad Motławą z innymi uczestnikami zjazdów pruskich, którzy próbowali podważyć jego pozycję gospodarczo-polityczną za pomocą przywileju inkorporacyjnego, wszystkie stany pruskie wspierały działania zmierzające do utrzymania tego dokumentu. Obok Mikołaja Tungena Gdańsk szczególnie mocno wiązał wszelkie ustępstwa ekonomiczne (podatki na potrzeby wojenne lub spłatę długów) z zapewnieniem przez króla uprawnień wynikających z przywileju inkorporacyjnego oraz własnych przywilejów. Oprócz przykładu ze zjazdu gdańskiego w 1468 r. można wymienić stanowisko posłów gdańskich na zjeździe w Elblągu z 13–17 lipca 1485 r. Przed zgłoszeniem gotowości do pomocy finansowej dla króla gdańszczanie zaproponowali wysłać poselstwo z prośbą o zachowanie przywilejów krajowych⁶².

⁵⁸ Taką wykładnię przedstawia skarga rycerstwa („die landschaft”) na zjeździe w Malborku z 1–4 marca 1471 r., która do spraw, „die brehende seyn das hoptprivilegium” zaliczyła cło funtowe, akcyzę i prawo zamykania portu stosowane przez Gdańsk; AStP KA, nr 31, s. 153.

⁵⁹ *Ibidem*, nr 178, s. 393.

⁶⁰ *Ibidem*, nr 178, s. 400–401; zob. P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 1.

⁶¹ „Als denne ouch e. h. des pfuntczollis gdenckt, so haben wyr uff mheer-
rer tagefarten gesagt unnd noch szaghen, das wir keynen pfuntczol habenn, sun-
der eynen pfalgeldt uffgesatzt umbe do methes das tyff zcuhalten”, ASPK, t. 1,
nr 91, s. 150.

⁶² *Ibidem*, nr 205, § 1, s. 370.

Kopie przywileju inkorporacyjnego w Gdańsku

Gdańskie odpisy przywileju inkorporacyjnego (zachowane i niezachowane) wskazują na wykorzystywanie ich jako oręża politycznego. Pierwszym śladem dysponowania przez Gdańsk odpisem przywileju inkorporacyjnego jest list z 2 maja 1470 r., w którym toruńska rada miejska poruszyła kilka spraw o wzajemnych toruńsko-gdańskich stosunkach⁶³. Jedną z nich dotyczyła wspólnej postawy miast pruskich wobec zbliżającego się zjazdu hanzeatyckiego. Postanowiły one bowiem ze względu na wroga postawę księcia meklemburskiego wobec gdańszczan oraz różnice w polityce wobec Anglii nie wysłać swojego przedstawiciela na zjazd, lecz każde z miast miało przesłać do Lubeki oddzielny list w wyjaśnieniu swojego stanowiska w tej sprawie⁶⁴. Dlatego też Toruń przekazał gdańszczanom odpis i oryginał swojego listu skierowanego do Lubeki z prośbą o jego wysłanie do adresata⁶⁵. Był to wyraz ścisłej współpracy z Gdańskiem w polityce hanzeatyckiej. Drugą kwestią, którą porusza list Torunia do Gdańska z 2 maja 1470 r., to wzajemne rozliczenia finansowe. Inne listy z tego okresu wskazują, że dług wobec Gdańska, o którym wspomnieli rajcy toruńscy, był związany z wyjaśnieniami dotyczącymi rozliczenia z akcyzy przeznaczonej na spłatę zadłużenia królewskiego wobec wielkiego mistrza krzyżackiego. Jak już wcześniej wspominałem, w umowie z Ludwigiem von Erlichshausenem 19 października 1466 r. Kazimierz Jagiellończyk zobowiązał się pokryć zadłużenie wielkiego mistrza wobec żołnierzy w służbie zakonu w wysokości 15 tys. fl. węg., czyli 18 tys. Mk.⁶⁶ W tym celu w 1468 r. stany pruskie ustanowiły akcyzę. W dniu 8 marca 1470 r. Elbląg przesłał do Gdańska rozliczenie swoje i Torunia dotyczące pierwszej płatności⁶⁷. Ponieważ Gdańsk ze swoich środków sfinansował część płatności na rzecz zakonu krzyżackiego, wysuwał

⁶³ APG, 300, D/68, nr 153.

⁶⁴ W tej sprawie listy Gdańska do Lubeki z 14 kwietnia 1470 r., zob. *Hanserecesse von 1431–1476* [dalej: *Hanserecesse* II], Bd. 6, bearb. v. G. Frhr. von der Ropp, Leipzig 1890 („*Hanserecesse*”, Abth. 2, Bd. 6), nr 289–290. Elbląg poinformował Gdańsk o wysłaniu podobnego listu do Lubeki; zob. *ibidem*, nr 286.

⁶⁵ Kopia listu Torunia do Lubeki z 2 maja 1470 r. przesłana wraz z interesującym nas listem do Gdańska, APG, 300, D/68, nr 154; *Hanserecesse* II, Bd. 6, nr 291.

⁶⁶ *Die Staatsverträge*, Bd. 2, nr 405.

⁶⁷ *Hanserecesse* II, Bd. 6, nr 287.

żądania do zapłaty przez torunian 1 tys. Mk.⁶⁸ Mimo że jeszcze w końcu marca 1470 r. Toruń wzbraniał się przed uznaniem zadłużenia, wskazując na swój wkład w wysokości 1500 fl. węg., w liście z 2 maja 1470 r. przyznawał jednak, że z 1 tys. Mk. długu pozostało do spłaty niespełna 345 Mk.⁶⁹ Trzecią kwestią wspomnianą w liście Torunia do Gdańska była informacja o przesłaniu do Gdańska odpisu przywileju inkorporacyjnego. Brak recesów ze zjazdów odbytych w 1470 r. utrudnia wyjaśnienie przyczyny udostępnienia przez radę toruńską kopii przywileju inkorporacyjnego. Wydaje się, że ma ono związek z rosnącym przekonaniem stanów pruskich (przede wszystkim rycerstwa) o łamaniu niektórych postanowień przywileju, zwłaszcza żądań królewskich dotyczących ustanawiania w Prusach podatków. Prawdopodobnie odpis ten nie tylko stał się przydatny do obrony uprawnień krajowych, lecz był narzędziem stosowanym w utrzymaniu indywidualnych uprawnień Gdańska. Otto Machwic w imieniu przedstawicieli rycerstwa wymienił na zjeździe malborskim w 1471 r. cztery zarzuty skierowane przede wszystkim do Gdańska⁷⁰. Nieprzypadkowo zatem od tego momentu Gdańsk wykorzystywał ten dokument w swoich sporach z innymi podmiotami. Akt inkorporacji został wykorzystany przez radę miejską Gdańska w konflikcie z Toruniem o zakres prawa składu. Jednym z przedmiotów konfliktu była żegluga gdańskich statków w górę Wisły, którą Toruń zatrzymywał. Skargi posłów gdańskich wysunięte na zjeździe w Elblągu w 1472 r. były wspierane postanowieniami przywileju inkorporacyjnego⁷¹.

Najstarszy znany odpis przywileju inkorporacyjnego przesłany w 1470 r. do Gdańska się nie zachował. Jednak wśród licznych tomów recesów ze zjazdów stanów pruskich znajduje się zbiór oddzielnych rękopisów zawierających kopie różnorodnych źródeł prawa obowiązującego

⁶⁸ Por. *ibidem*.

⁶⁹ Por. APG, 300, D/68, nr 152–153; Hanserecesse II, Bd. 6, nr 287, 292.

⁷⁰ AStP KA, nr 31, s. 153.

⁷¹ „Am Dienstage nach Corporis Christi [2 VI 1472] klagt der Danziger Bürgermeister über den Rat von Thorn, der einem Bürger von Danzig seinen Kahn genommen hat. Die Thorner: Man habe ihm den Kahn genommen, weil er ihr Verbot übertreten habe, das nymand mit schiffen ober Thorn legen sulde. Sie berufen sich dafür auf alle Recesse. Die Danziger widersprechen unter Berufung auf die Landesprivilegien. Die Sendeboten beschliessen, die Thorner sollen den Kahn herausgeben, und auf der nächsten Tagfahrt soll dann die Frage entschieden werden. Die Thorner wollen sich nicht fügen, die Danziger drohen deshalb vorder doruff zu denken, wie dem widerzusteem“, *ibidem*, nr 57, s. 203.

w Prusach w XV–XVII w. Odpisy te powstawały na potrzeby działalności politycznej gdańszczan na zjazdach pruskich (później w sejmiku pruskim)⁷². Wśród nich znajduje się rękopis z drugiej połowy XV w.⁷³ Został oprawiony pergaminową kartą. Grzbiet wzmocniono poprzez podklejenie dodatkowego paska pergaminu, cztery wiązania zaś specjalnymi skórzanymi podkładkami. Rękopis posiada XVII-wieczny tytuł „Privilegia terrarum Prussiae Anno 1454” i w całej jednostce został opatrzony notą „N° 6”. Na okładce zachowały się również starsze, XV-wieczne noty lub wprawki pisarskie⁷⁴. Na pierwszej karcie znajdują się wybrane hasła z tzw. *Catholiconu*, tj. encyklopedii – słownika języka łacińskiego, którego autorem był XIII-wieczny erudyta Johannes de Balbis⁷⁵. „*Catholicon*” zawierał zarówno definicję poszczególnych terminów, jak również objaśniał ich etymologię. Słownik ten, bardzo rozpowszechniony w późnym średniowieczu, stał się jednym z pierwszych dzieł wydanych drukiem (ok. 1460 r.)⁷⁶. Niewątpliwie był znany również w gdańskim środowisku intelektualnym w późnym średniowieczu. Istnienie „*Catholiconu*” można stwierdzić na podstawie katalogu biblioteki kościoła Mariackiego, sporządzonego przez Adolfa Mundta w 1840 r. na podstawie wcześniejszego rejestru Carla Benjamina Lengnicha⁷⁷. Prawdopodobnie była to pierwotna funkcja rękopisu, skoro na okładce występuje również średniowieczny tytuł tego dzieła. Na następnych kartach umieszczono inną ręką pisarską niemieckie i łacińskie teksty dokumentów pruskich. Pierwszym z nich jest niemieckie tłumaczenie przywileju inkorporacyjnego⁷⁸, po nim zaś wersja łacińska⁷⁹. W następnej kolejności umieszczono łacińską

⁷² APG, 300, 29/268.

⁷³ *Ibidem*, s. 136–239.

⁷⁴ „*Sudorum / vado / de alto et basso / fortalitiu / Datia sum exactio / [...] Michel Groloch hot / part an erven, hove / zcu Cauwen. Stenczel / Docker*”, *ibidem*, s. 136.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 137.

⁷⁶ G. Powitz, *Das ‚Catholicon‘ in buch- und textgeschichtlicher Sicht*, „Wolffenbütteler Notizen zur Buchgeschichte” 1988, Jg. 13, H. 2, s. 125; L. Hellinga, *Analytical Bibliography and the study of early printed books with a case-study of the Mainz Catholicon*, „Gutenberg-Jahrbuch” 1989, Jg. 64, s. 47–96; A.G. Świerk, *Moguncki Catholicon (GW 3182) jako problem badawczy*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1994, R. 44, nr 1/2, 64–65; *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadlowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, szp. 370; A. Skura, *Catholicon* [w:] *Encyklopedia książki*, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, t. 1: *Eseje. A–J*, Wrocław 2017, s. 413–414.

⁷⁷ PAN BG, Ms. 1019, s. 5r.

⁷⁸ APG, 300, 29/268, s. 138–145.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 146–150.

i niemiecką wersję dokumentu potwierdzającego przysięgę wierności stanów pruskich wobec króla Kazimierza Jagiellończyka z 15 kwietnia 1454 r.⁸⁰, a także odpis porozumienia zawartego w Budzie między królem węgierskim Maciejem Korwinem a Kazimierzem Jagiellończykiem z 2 kwietnia 1479 r., które m.in. regulowało kwestię uznania Mikołaja Tungena na biskupstwie warmińskim⁸¹. Po nich nastąpiły dwie wersje językowe tekstu II pokoju toruńskiego z 1466 r. („Sequitur pacis perpetue concordia”)⁸², a także pokoju w Brześciu Kujawskim z 1435 r. („Concordia inter Serenissimum dominum Wladislaum Rege Polonie ac Ordinem Theutonicorum Sancte Marie facta”)⁸³. W następnej części poszytu znajduje się odpis fragmentu recesu ze zjazdu pruskiego w Toruniu z 6 marca–19 kwietnia 1485 r.⁸⁴ Fragment ten rozpoczyna się od dyskusji nad przywilejem inkorporacyjnym z dnia 30 marca 1485 r.⁸⁵, kończy się zaś zwięzłą informacją dotyczącą rokoowań stanów pruskich i króla na temat Wawrzyńca Krokowskiego⁸⁶. Za recesem umieszczono jeszcze odpis dokumentu Kazimierza IV Jagiellończyka z 24 czerwca 1454 r., w którym zobowiązywał się wstrzymać z nadaniami miast i zamków w Prusach nieindygenom w momencie zawarcia pokoju⁸⁷, a także krótki wykaz dostojników (Gotard z Radlina, Adam Wilkanowski, Dorota z Kleczewa, wdowa po Janie Skalskim, Piotr Szorc z Obrąbu, Mikołaj Kościelecki, Wacław Czerwonka z Ledecza) i trzymanyh przez nich w zastawie miast i zamków w Prusach⁸⁸.

Rękopis będący przedmiotem niniejszej analizy należy wiązać ze wspomnianym już zjazdem stanów pruskich w Toruniu w dniach 6 marca–19 kwietnia 1485 r. Król Kazimierz IV, który w tym czasie przebywał w Toruniu, podjął starania o zgodę stanów pruskich

⁸⁰ *Ibidem*, s. 151–154 (łac.), s. 154–159 (niem.).

⁸¹ *Ibidem*, s. 161–163. O okolicznościach kompromisu polsko-węgierskiego zob. K. Baczkowski, *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471–1479*, Kraków 1980 („Rozprawy Habilitacyjne”, nr 40), s. 166.

⁸² APG, 300, 29/268, s. 164–185 (łac.), s. 186–204 (niem.).

⁸³ *Ibidem*, s. 205–214. Na końcu znajduje się spis pieczęci przywieszonych do dokumentu, zob. *ibidem*, s. 214. Świadczą one, że podstawą odpisu był dokument wygotowany przez stronę polską i przekazany zakonowi krzyżackiemu.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 216–237.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 216.

⁸⁶ ASPK, t. 1, nr 200, § 331, s. 365.

⁸⁷ APG, 300, 29/268, s. 238; *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 4: *August 1453 bis September 1457*, hrsg. v. M. Toeppen, Leipzig 1884, nr 287.

⁸⁸ APG, 300, 29/268, s. 239.

na ustanowienie nowych podatków. W centrum uwagi rokowań stały wówczas przywileje pruskie, w tym zwłaszcza „privilegium incorporacionis”. Podczas audiencji u Kazimierza Jagiellończyka reprezentantom stanów pruskich przedstawiono żądania pomocy finansowej (12 marca 1485)⁸⁹. W czasie obrad stanów w toruńskim Dworze Artusa („compenhawsz”) w dniach 13–14 marca 1485 r. odczytano tekst przywileju inkorporacyjnego i przesłano jego kopię królowi⁹⁰. Stany pruskie wysunęły postulat zachowania przywilejów krajowych jako warunek udzielenia pomocy. W dniu 29 marca 1485 r. Mikołaj Bażyński jako reprezentant stanów pruskich powrócił do kwestii nadawania starostw nieindygenom (w szczególności starostwa grudziądzkiego na rzecz Jana Sokołowskiego)⁹¹. Stany pruskie odmawiały ustanawiania nowych świadczeń bez uprzedniego potwierdzenia przywilejów pruskich⁹². Odpowiedzią króla było żądanie przedstawienia przywileju, nie w postaci odpisu, lecz oryginału („houbtbrieff”). Powołując się na zwyczaj z czasów krzyżackich, który stosowano wobec przywileju chełmińskiego, Mikołaj Bażyński wskazywał na konieczność nadania uroczystej formy ceremonii odczytania tekstu, tj. wniesienia oryginału przywileju inkorporacyjnego w procesji złożonej z duchownych z zapalonymi świecami, a także przedstawicielami rycerstwa i mieszczaństwa niosącymi wyjęte z pochew miecze. Według wojewody malborskiego „traktujemy przywilej i listy jego królewskiej mości jak świętą ewangelię i powinniśmy jemu oddawać takową cześć”⁹³. Strona królewska odmówiła jednak zastosowania pruskich norm zwyczajowych, po czym przywilej wniesiony do sali obrad został odczytany w obecności Kazimierza

⁸⁹ *Ibidem*, nr 200, § 17, s. 288–300.

⁹⁰ „Noch dem denn gesterne des landes privilegium offinberlich vor allen gelezen wasz und zcu ko[niglichen] ma[iestat] geschickt, bittende, seyne gnade nicht czu unwillen neme, sy sich uff die zzeit kurcze der zzeit, bey seyne gnaden, eyn antwert zcu geben, nicht kunden fugen, schickten sy abimals zcu seyner gnaden derhalben und begerten, ab sy vor seyne gnaden kommen mochten, zcu geben en antwert”, *ibidem*, nr 200, § 22, s. 292.

⁹¹ ASPK, t. 1, nr 200, § 180, s. 330; K. Górski, *Monarchia polska a stany Prus Królewskich...*, s. 284.

⁹² ASPK, t. 1, nr 200, § 182, s. 330.

⁹³ „Wir halden ko[nigliche] ma[iestat] privilegium und schriffte als das heilige ewangelium und sullen ym ouch suliche ere thun”, ASPK, t. 1, nr 200, § 187, s. 331; zob. też I. Janosz-Biskupowa, *Archiwum Ziem Pruskich...*, s. 104.

Jagiellończyka w przekładzie na język polski⁹⁴. W toku dalszej dyskusji biskup Mikołaj Tungen wyróżnił naruszenia przywileju w dwóch kwestiach: 1) nadawania starostw pruskich obcokrajowcom („fremde”); 2) podejmowania decyzji w sprawie Prus Królewskich bez udziału Rady Pruskiej⁹⁵.

Przedstawione tu przykłady działań politycznych w trakcie zjazdu w Toruniu w 1485 r. wskazują, że przywilej inkorporacyjny znalazł się w instrumentarium argumentów używanych przez stany pruskie dla obrony swej pozycji polityczno-prawnej. Nieprzypadkowo zatem rękopis zawiera zarówno odpisy najważniejszych dla Prus dokumentów, stanowiących korpus źródeł należących do nich uprawnień, jak też fragment recesu zjazdu pruskiego z 1485 r. Poszytem tym posługiwali się prawdopodobnie dwaj gdańscy wysłannicy uczestniczący w zjeździe toruńskim: Johann Scheveke i Heinrich Falke⁹⁶. Rękopis powstał prawdopodobnie krótko przed lub w trakcie zjazdu w Toruniu. Tekst polsko-krzyżackiego traktatu pokojowego z 1435 r. został spisany w wersji wygotowanej przez stronę polsko-litewską, a zatem jego oryginał przechowywano w archiwum zakonnym. Miasta pruskie, uczestnicząc w rokowaniach pokojowych, uzyskiwały niewątpliwie kopię traktatu za pośrednictwem zakonu krzyżackiego. Badania Adama Szwedy ukazały również, że w XV w. sporządzono w państwie zakonnym przynajmniej dwa transumpty traktatu pokojowego: 1) w 1454 r. na potrzeby rokowań polsko-krzyżackich uwierzytelniony przez biskupa warmińskiego Franciszka Kuschmalza oraz 2) w 1463 r., sporządzony przez biskupa kurlandzkiego Paula Einwalda na prośbę przedstawicieli inflanckiej gałęzi zakonu krzyżackiego, związanej ze sporami granicznymi Litwy z Inflantami⁹⁷. Z kolei odpis traktatu pokojowego z 1466 r. został przejęty z archiwum koronnego, jest to bowiem wersja sporządzona przez stronę krzyżacką.

⁹⁴ ASPK, t. 1, nr 200, § 188, s. 331–332.

⁹⁵ *Ibidem*, nr 200, § 195, s. 333.

⁹⁶ Podczas pobytu w Toruniu posłowie gdańscy prowadzili ożywioną korespondencję z gdańską radą, informując ją o przebiegu obrad; zob. *ibidem*, nr 187–189, 191–195, 197.

⁹⁷ A. Szweda, *The Negotiations Leading to the Second Peace of Toruń*, ZH 2016, t. 81, z. 4, s. 32; *idem*, *Wstęp dyplomatyczny. O dokumentach pokoju brzeskiego* [w:] *Dokumenty pokoju brzeskiego...*, s. 50–52.

Gdańsk, mimo że ze względu na potencjał ekonomiczny faktycznie stanowił najważniejszy czynnik polityczny Prus Królewskich, nie stał się miejscem przechowywania archiwum Związku Pruskiego, a później Archiwum Ziem Pruskich. Ośrodek ten nie miał zatem bezpośredniego dostępu do oryginałów dokumentów, które stały się źródłami uprawnień dotyczących Prus. Walka o zachowanie przywilejów pruskich, w tym zwłaszcza przywileju inkorporacyjnego, spowodowała, że Gdańsk potrzebował ich kopii, za pomocą których mógł wykorzystywać pochodzące z nich argumenty prawne. Badania recesów pruskich z czasów rządów Kazimierza IV Jagiellończyka ukazały, że jednym z kierunków aktywności Gdańska w życiu politycznym Prus stała się obrona przywilejów krajowych. Po wojnie trzynastoletniej natomiast ujawniły się konflikty wewnętrzne. Szczególnie pozostałe wielkie miasta pruskie sprzeciwiały się przywilejom partykularnym, którymi został obdarowany Gdańsk w latach 1454–1457. Przeciwko Gdańskowi wysuwały one również argumenty pochodzące z przywileju inkorporacyjnego. Powyższe badania źródłoznawcze ukazały, że kopie, którymi dysponował Gdańsk w pierwszych dziesięcioleciach panowania polskiego, zostały sporządzone w 1470 i 1485 r. Powstały one w sytuacji politycznej wzrastającego zagrożenia utratą znaczenia przywilejów pruskich.

Aneks źródłowy⁹⁸

Toruń, 2 V 1470

Rada miasta Torunia przesyła burmistrzom i radzie miasta Gdańska oryginał i odpis własnego listu do Lubeki. Z niniejszego odpisu Gdańsk stwierdzi, że torunianie naśladowali z niewielkimi zmianami gdański projekt listu do Lubeki. Rajcy toruńscy proszą o wysłanie oryginału do Lubeki. Informują jednocześnie, że z 1 tys. grzywien torunianie zalegali ze spłatą 500 grzywien. Z tego do spłaty pozostało jeszcze 345 grzywien minus 2 szkojce, co przedstawiciele

⁹⁸ W aneksie źródłowym zastosowano instrukcję wydawniczą M. Thumser, *Zehn Thesen zur Edition deutschsprachiger Geschichtsquellen (14.–16. Jahrhundert)* [w:] *Editionswissenschaftliche Kolloquien 2005/2007. Methodik – Amtsbücher – Digitale Edition – Projekte*, hrsg. v. M. Thumser, J. Tandecki unter Mitarb. von A. Thumser, Toruń 2008 („Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition”, Bd. 4), s. 13–19.

toruńskiej rady poświadczą podczas następnego zjazdu stanów pruskich. Rada miasta Torunia przesyła również do Gdańska odpis przywileju inkorporacyjnego wydanego w Krakowie.

Oryg.: APG, 300, D/68, 153 (LXVIII, 140; 43, 6084a), papier, szer. 317 mm, dł. 252 mm, w dolnej części listu uszkodzenie w postaci rozcięcia oraz plamy atramentowe. In dorso współczesna nota: *upgehaven bynnen lande in marcio, aprili und mayo anno LXX°. Fili-gran: głowa wołu z oczami, nad nią dwukonturowy pręt zakończony czteropłatkowym kwiatem, po obu stronach pręta jednokonturowe łodygi zakończone okrągłym liściem, dł. 111 mm, szer. 28 mm, filigran zachowany we fragmencie przy krawędzi dolnej. In dorso nota archiwalna z XVII w.: Thorn[ische] entschuldigung wegen der beschickung auff Lubeck. In dorso pieczęć miasta Torunia odcisnięta w brązowym wosku z zastosowaniem papierowej kustodii z paskiem wzmacniającym, ø 38 mm (B. Engel, *Die mittelalterlichen Siegel des Thorner Rath[s]archivs, mit besonderer Berücksichtigung des Ordenslandes, T. 1: Ordensbeamte und Städte, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn 1894, H. 9, s. 19, tabl. VIII, nr 142; M. Gumowski, Pieczęcie i herby miast pomorskich, RTNT 1939, t. 44, s. 162; K. Ciesielska, Herb i pieczęć miasta Torunia, Toruń 1982 („Biblioteczka Toruńska”, nr 3), s. 23, oraz okrągła pieczęć APG.**

Regest: *Hanserecesse von 1431–1476, Bd. 6, bearb. v. G. Frhr. von der Ropp, Leipzig 1890 („Hanserecesse”, Abth. 2, Bd. 6), nr 292.*

In dorso: Denn ersamen unnd weyszenn hernn burgermeister unnd rathmannen der stat Danczk, unnszernn besundernn guttenn frundenn.

¶Unnsernn frundlichenn grus mit wolbeheglichenn willenn stetitizuvor. Ersame namhaftige hernn, besunder gunstige | gutte frunde! Euwernn brieff mitsampt eyner abeschrift, euwer endschuldigung dorynne vorslossen, die ir ken | die hernn vonn Lubicke czuthun gedenckt, also uff dy vorlegunge der vorramethen tagfart uff Ascensionis Domini [31 V 1470], die wir ouch nicht vormogenn czu besenden, habenn wir empfangen unnd lezende wol vornomen, welche euwer erliche unnd redeliche endschuldigung uns wolgefellet. Dorwsz wir noch euwer anweyszunge unser billiche endschuldigung mit etczlicher cleynen vorwandelunge

ab unnd czusatczunge geczogenn, ouch an dy hernn von Lubyke in desem hyrbeygebundenenn brieffe geschrebenn habenn, alze deze hyryenne vorslossen czedel, dy wir euwer ersamkeyt sendenn, wszweyset, bittende euwer ersame weysheit den gedochtenn unnserrn brieff neben dem euwerm, den hern ken Lubycke, an dy her lawtet, czur hand schicken unnd obirsenden gerucht, zo ir erst moget. Vord ersame hernn alze euwer ersamkeyte, beruret in euwerm brieffe, manende uns umbe das hinderstellige geld von den tawsunt marken, doran ir nach ffunffhundert mark czu achter vormeynet czu wezen etc. Geruch euwer ersamkeit czu wissen, das wir uff dy tawsunth marg alsovil bezalt habenn, das dy reste des hinderstelligenn nicht mehe ist denne noch III^C unnd XLV marg minus 2 sc., dovon wir gut bescheit thun wellenn, wenne wir sullen. Hirusbe zo bittenn wir euwer ersamkeyte frundlichen, alze wir ouch vor gebetenn habenn, die sache von des geldis wegenn gutlich ansteen lassen geruchet, wenne die unnserrn der moleyns mit den euwern czusampne komen, werdenn sie vorder handil dovon habenn etc. Dy abeschrift des houbtprivilegii czu Cracow gegeben senden wir euch ouch hiebey gebunden mit fleysze unnd rechtferdiglich awszgeschrebenn unnd, woryenne wir euwer ersamkeyt czu beheligenn willenn seyn mögen, thun wir allezeit gerne unvordrossen Gote zeliglich befohlen. Gegebenn zcu Thornn am mittewoch in vigilia Invencionis Sancte Crucis im etc. LXX^{ten} jore.

Rathmanne der stat Thornn

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Archiwum Miasta Gdańska:

Korespondencja do 1525 r.

300, D/1, nr 1,

300, D/47, nr 134,

300, D/68, nr 152, 153, 154.

Recesy stanów pruskich

300, 29/268,

Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk:
Ms. 1019,
Ms. 1285,
Ms. Uph. fol. 113.
Archiwum Główne Akt Dawnych:
Metryka Koronna, 10.

Źródła drukowane

- Acten der Ständetage Preussens, Königlichen Antheils (Westpreussen)*,
Bd. 1: 1466–1479, hrsg. v. F. Thunnert, Danzig 1896.
- Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 4: *August 1453 bis September 1457*, hrsg. v. M. Toepfen, Leipzig 1884.
- Akta Stanów Prus Królewskich*, t. 1: 1479–1488, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1955 („Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes”, nr 41).
- Dilger A., *Dissertatio iuris publicij Prutenici, de unionis, qua Poloniae jungitur Prussia, indole*, Gedani 1727 (= PAN BG, Ja 102, 8°, nr 5).
- Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004.
- Hanserecesse von 1431–1476*, Bd. 6, bearb. v. G. Frhr. von der Ropp, Leipzig 1890 („Hanserecesse”, Abth. 2, Bd. 6).
- Lengnich G., *Abriß einer Polnischen Reichs-Historie*, „Polnische Bibliothec” 1719, Bd. 2, St. 6, s. 1–64.
- Lengnich G., *Zweite Fortsetzung des Abrisses zur Polnischen Reichs-Historie*, „Polnische Bibliothec” 1719, Bd. 2, St. 7, s. 65–142; St. 8, s. 143–238.
- Lengnich G., *Jus publicum Prussiae Polonae*, Gedani 1758.
- Lengnich G., *Staats-Recht des Polnischen Preussens*, übers. v. G. Kühnhold, Danzig 1760.
- Matricularum Regni Poloniae Codices saeculo XV conscripti*, t. 1: *Liber distinctus numero 10 annorum 1447–1454*, ed. A. Mysłowski, W. Graniczny, Varsoviae 1914 („Monumenta iuris cura praepositorum Chartophylacio Maximo Varsoviensi”, vol. 2).
- Pieczęcie przy dokumentach Związku Pruskiego. Akt erekcyjny i dokumenty akcesyjne*, wyd. M. Hlebionek, Toruń 2017.
- Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*, Bd. 2: 1438–1467, hrsg. v. E. Weise, Marburg 1955.
- Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce*, red. K. Górski, Poznań 1949 („Biblioteka Tekstów Historycznych”, t. 1).

Literatura przedmiotu

- Achremczyk S., *Historia Warmii i Mazur*, Olsztyn 1997 („Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie”, nr 166).
- Askenazy S., *Gdańsk a Polska*, Warszawa 1919.
- Baczkowski K., *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471–1479*, Kraków 1980 („Rozprawy Habilitacyjne”, nr 40).
- Bahr E., *Die Verwaltungsgebiete Königlich-Preußens 1454–1772*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins” 1938, H. 74, s. 47–182.
- Biskup M., *Stosunek Gdańska do Kazimierza Jagiellończyka w okresie wojny trzynastoletniej 1454–1466*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1952, R. 56, z. 1.
- Biskup M., *Do genezy inkorporacji Prus*, „Przegląd Zachodni” 1954, R. 10, nr 7/8, s. 293–306.
- Biskup M., *Źródła do inkorporacji Prus i wojny trzynastoletniej w archiwach polskich*, „Archeion” 1955, t. 24, s. 186.
- Biskup M., *W sprawie publikacji traktatów państwowych zakonu krzyżackiego z XV wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, t. 63, nr 4–5, s. 486–502.
- Biskup M., *Walka o zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku* [w:] *Szkice z dziejów Pomorza*, t. 1: *Pomorze średniowieczne*, red. G. Labuda, Warszawa 1958, s. 330–368.
- Biskup M., *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959.
- Biskup M., *Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, R. 69, z. 2, s. 295–334.
- Biskup M., *Trzynastoletnia wojna z zakonem krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967.
- Biskup M., *Prusy Królewskie i Krzyżackie (1466–1526)* [w:] *Historia Pomorza*, t. 2: *Do roku 1815*, cz. 1: *1464/66–1648/57*, red. G. Labuda, Poznań 1976, s. 24–186.
- Biskup M., *Pomorze Zachodnie i Wschodnie jako problem w stosunkach niemiecko-polskich w XIV–XV w.* [w:] *Śląsk i Pomorze w historii stosunków polsko-niemieckich w średniowieczu. Materiały XII Konferencji Komisji Podręcznikowej Historyków PRL i RFN (Olsztyn, 5–10 czerwca 1979 r.)*, red. *idem*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 129–141.

- Biskup M., *Nowa praca o traktatach państwowych zakonu krzyżackiego w Prusach*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, R. 95, nr 3, s. 217–229.
- Biskup M., *Załamanie się państwa krzyżackiego w XV w.* [w:] M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*, Gdańsk 1988, s. 399–437.
- Biskup M., *U schyłku średniowiecza i w początkach odrodzenia (1454–1548)*, Toruń 1992 („Historia Torunia”, t. 2, cz. 1).
- Biskup M., *Die Stände im Preußen Königlich Anteils 1466–1526* [w:] *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preußen und seinen Nachbarländern*, hrsg. v. H. Boockmann unter Mitarb. v. E. Müller-Luckner, München 1992 („Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien”, Bd. 16), s. 83–99 (= Biskup M., *Opera minora. Studia z dziejów zakonu krzyżackiego, Prus, Polski i krajów nadbaltyckich*, Toruń 2002, s. 261–278).
- Biskup M., *Polityka zewnętrzna zakonu krzyżackiego* [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 233–331.
- Boockmann H., *Ostpreußen und Westpreußen*, Aufl. 2, Berlin 1993 („Deutsche Geschichte im Osten Europas”).
- Cackowski S., *W czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej (1454–1793)* [w:] *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1983, s. 133–300.
- Czaplewski P., *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich, 1454–1772*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1921 R. 26–28.
- Deresiewicz J., *Z przeszłości Prus Królewskich. Skarbowość Prus Królewskich od r. 1466–1569*, Poznań 1947.
- Dralle L., *Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen nach dem II. Thorner Frieden. Untersuchungen zur ökonomischen und ständepolitischen Geschichte Altpreußens zwischen 1466 und 1497*, Wiesbaden 1975 („Frankfurter Historische Abhandlungen”, Bd. 9).
- Dygdała J., *Życie polityczne Prus Królewskich u schyłku ich związku z Rzeczpospolitą w XVIII wieku. Tendencje unifikacyjne a partykularyzm*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1984, R. 81, z. 3.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971.
- Gašiorowski A., *Polscy gwaranci traktatów z krzyżakami XIV–XV wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1971, nr 2–3 (112–113), s. 245–265.

- Gąsiorowski A., *Nad dokumentami pokoju toruńskiego 1466 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. 79, nr 1, s. 134–144.
- Gąsiorowski A., *Formularz dokumentów traktatów polsko-krzyżackich z XIV–XV wieku*, „Archeion” 1978, t. 66, s. 171–184.
- Gehrke P., *Der Geschichtsschreiber Bartholomaeus Wartzmann im Kreise seiner Abschreiber. Ein Beitrag zur Quellenkunde der Danziger Chroniken im 16. Jahrhundert*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1900, H. 41, s. 1–137.
- Górski K., *Pierwsze czterdziestolecie Prus Królewskich (1466–1506)*, „Rocznik Gdański” 1937, t. 11, s. 17–66.
- Górski K., *Geneza i tło bezpośrednie konfederacji stanów pruskich w r. 1485* [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, red. T. Czeżowski et al., Toruń 1952, s. 107–127.
- Górski K., *Uwagi o traktacie toruńskim 1466 r.*, „Zapiski Historyczne” 1956, t. 22, z. 4, s. 63–67.
- Górski K., *Monarchia polska a stany Prus Królewskich w II połowie XV wieku* [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, red. Z. Budkowa et al., Warszawa 1960, s. 277–292.
- Górski K., *Estates and Unions of Countries at the Example of Prussia and Poland in the 15th and 16th Centuries* [w:] *idem, Communitas – Princeps – Corona Regni. Studia selecta*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1976, R. 78, z. 1, s. 117–123.
- Górski K., *Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Grzegorz M., *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r.*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1970, R. 75, z. 1.
- Grzegorz M., *W sprawie polskich gwarantów traktatów z zakonem krzyżackim w XIV–XV wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1972, nr 2–3 (116–117), s. 393–406.
- Grzegorz M., *Dokumenty traktatu toruńskiego z 1466 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 1974, R. 81, nr 2, s. 320–329.
- Hejnosz W., *Prawnopanstwowy stosunek Prus do Korony w świetle aktu inkorporacyjnego z r. 1454*, „Przegląd Zachodni” 1954, R. 10, nr 7/8, s. 307–330.
- Hejnosz W., *Zagadnienie ważności pokoju toruńskiego 1466 r.*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1957, nr 2(57), s. 65–70.
- Hejnosz W., *Traktat toruński z 1466 r. i jego prawnopolityczne znaczenie*, „Zapiski Historyczne” 1966, t. 31, z. 3, s. 91–108.

- Hejnosz W., *Der Friedensvertrag von Thorn (Toruń) 1466 und seine staatsrechtliche Bedeutung*, „Acta Poloniae Historica” 1968, vol. 17, s. 105–122.
- Hellinga L., *Analytical Bibliography and the study of early printed books with a case-study of the Mainz Catholicon*, Gutenberg-Jahrbuch 1989, Jg. 64, s. 47–96.
- Hlebionek M., *Uwagi o pieczęciach przy dokumentach II pokoju toruńskiego* [w:] *Toruń miastem pokoju. II pokój toruński*, red. P. Oliński, W. Rozynekowski, Toruń 2016, s. 60–118.
- Hlebionek M., Szweda A., *Die Urkunden des Friedens von Brest (31.12.1435) und ihre Bedeutung für die Siegelkunde und Heraldik – Editorische Herausforderungen* [w:] *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2015. Die Geschichte im Bild*, hrsg. v. H. Flachenecker, K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2016 („Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition”, Bd. 8), s. 85–101.
- Janosz-Biskupowa I., *Rola Torunia w Związku Pruskim i wojnie trzydziestoletniej w latach 1440–1466*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1965, R. 70, z. 3.
- Janosz-Biskupowa I., *Archiwum Ziem Pruskich. Studium archiwoznawcze*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1972, R. 77, z. 3.
- Józwiak S., *Sposoby zaprzysięgania polsko-krzyżackich traktatów pokojowych w XV w. na tle zachodnioeuropejskich procedur ratyfikacyjnych* [w:] *Toruń miastem pokoju. II pokój toruński*, red. P. Oliński, W. Rozynekowski, Toruń 2016, s. 119–140.
- Karczewska T., *Przegląd pieczęci pruskich z dokumentów traktatu toruńskiego z 1466 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1962, nr 4(78), s. 753–779.
- Katalog dokumentów i listów królów polskich z Archiwum Państwowego w Gdańsku (do 1492 roku)*, oprac. M. Grulkowski, B. Możejko, S. Szybkowski, Gdańsk 2014.
- Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, T. 2, bearb. v. O. Günther, Danzig 1903.
- Kaufmann K.J., *Westpreußen und Polen zwischen 1454–1772* [w:] *Der Kampf um die Weichsel. Untersuchungen zur Geschichte des polnischen Korridors*, hrsg. v. E. Keyser, Berlin–Leipzig 1926, s. 69–87.
- Kizik E., *Gdański medal jubileuszowy z okazji trzechsetlecia inkorporacji Prus do Polski w 1754 roku*, „Zapiski Historyczne” 2012, t. 77, z. 2, s. 79–91.

- Kizik E., *Krzyżacy w pamięci historycznej mieszczaństwa Prus Królewskich w 2 połowie XVI–XVIII w.* [w:] „...odwracamy dusze nasze na ścieżki pokoju i zgody”. Gdańsk i Krzyżacy w 550. rocznicę zawarcia II pokoju toruńskiego. Katalog wystawy zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska w Dworze Artusa, w dniach 22 października–18 grudnia 2016 r., red. J. Trupinda, Gdańsk 2016, s. 83–97.
- Kizik E., *In Gold and Silver: Panoramas of Gdańsk on Coins and Medals in the 17th and 18th centuries*, „Zapiski Historyczne” 2018, t. 83, z. 4, s. 91–114.
- Kuczyński S.K., *Intaglio rzymskie jako pieczęć przy dokumencie traktatu toruńskiego z 1466 roku*, „Przegląd Historyczny” 1964, t. 55, z. 2, s. 302–307.
- Kociumbas P., *Słowo miastem przepojone. Kantata okolicznościowa w osiemnastowiecznym Gdańsku*, Wrocław 2009 („Orbis linguarum”, vol. 89).
- Kotarski E., *Od Zygmunta III Wazy do Jana III Sobieskiego. Z dziejów gdańskiej poezji okolicznościowej*, „Rocznik Gdański” 1990, t. 50, z. 1, s. 155–176.
- Kotarski E., *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku*, Gdańsk 1993 („Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego w Gdańsku”, nr 16: „Seria Pomorzoznawcza”, t. 10).
- Kotarski E., *Gdańska poezja okolicznościowa XVIII wieku*, Gdańsk 1997.
- Leśnodorski B., *Dominium warmińskie (1243–1569)*, Poznań 1949 („Prace Instytutu Zachodniego”, nr 13).
- Mallek J., *Verfassung, Verwaltung, Recht und Militär im Königlichen Preußen* [w:] *Handbuch der Geschichte Ost- und Westpreußens*, hrsg. v. E. Opgenoorth, T. 2/1: *Von der Teilung bis zum Schwedisch-Polnischen Krieg 1466–1655*, Lüneburg 1994 („Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung”, Bd. 10), s. 51–81.
- Mallek J., *Prusy Polskie w XV–XVIII w. Dążenia unifikacyjne a partykularyzm pruski*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. 10, s. 167–183.
- Możejko B., *Wojna trzynastoletnia i jej konsekwencje dla Gdańska* [w:] „...odwracamy dusze nasze na ścieżki pokoju i zgody”. Gdańsk i Krzyżacy w 550. rocznicę zawarcia II pokoju toruńskiego. Katalog wystawy zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska w Dworze Artusa, w dniach 22 października–18 grudnia 2016 r., red. J. Trupinda, Gdańsk 2016, s. 51–60.

- Neitmann K., *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen 1230–1449. Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaates*, Köln–Wien 1986 („Neue Forschungen zur Brandenburg-Preussischen Geschichte”, Bd. 6).
- Nimmert B., *Danzigs Verhältnis zu Polen in den Jahren 1466–1492*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1911, H. 53, s. 109–203.
- Nowak P., *Pieczenie przy polskim dokumencie wstępnym pokoju toruńskiego z 1466 roku*, „Roczniki Historyczne” 2001, R. 67, s. 215–228.
- Nowak P., *Dokumenty II pokoju toruńskiego z 1466 roku*, „Studia Źródłoznawcze” 2005, t. 43, s. 85–110.
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 2, Olsztyn 1988.
- Pelczar M., *Nauka i kultura w Gdańsku [w:] Gdańsk. Jego dzieje i kultura*, red. F. Mamuszka, Warszawa 1969, s. 499–606.
- Powitz G., *Das ‚Catholicon’ in buch- und textgeschichtlicher Sicht*, „Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte” 1988, Jg. 13, H. 2, s. 125–137.
- Rüther A., *„Ein bisschen Frieden”. Vorformen, Abstufungen und Übergänge des Friedens von Melnosee 1422 [w:] Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki dyplomatyczne w latach 1343–1660 / Vom Frieden von Kalisch bis zum Frieden von Oliva. Diplomatische Beziehungen zwischen dem Königreich Polen und dem Deutschen Orden / Herzogtum Preußen in den Jahren 1343–1660*, red. A. Bues et al., Warszawa 2015, s. 211–226.
- Salmonowicz S., *Die protestantischen akademischen Gymnasien in Thorn, Elbing und Danzig und ihre Bedeutung für die regionale Identität im Königlichen Preußen (16.–18. Jahrhundert)*, „Nordost-Archiv, Neue Folge” 1997, Bd. 6, H. 2, s. 515–539.
- Samsonowicz H., *Rola Gdańska w życiu stanowym Prus Królewskich i w życiu politycznym Rzeczypospolitej [w:] Historia Gdańska*, t. 2: 1454–1655, red. E. Cieślak, Gdańsk 1982, s. 260–288.
- Schmauch H., *Der Kampf zwischen dem ermländischen Bischof Nikolaus von Tüngen und Polen oder der Pfaffenkrieg (1467–1479)*, „Zeitschrift für Geschichte Ermlands” 1933, Bd. 25, s. 69–186.
- Schmauch H., *Der Streit um die Wahl des ermländischen Bischofs Lukas Watzenrode*, „Altpreußische Forschungen” 1933, Jg. 10, s. 65–101.
- Serczyk J., *Obraz zakonu krzyżackiego w historiografii toruńskiej okresu wczesnego oświecenia*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici,

- Nauki Humanistyczno-Spoleczne” 1973, t. 9, z. 58: *Historia*, s. 159–174.
- Serczyk J., *Die Tradition des Deutschen Ordens in der stadtbürgerlichen Geschichtsschreibung Königlich-Preußens im 16.–18. Jahrhundert*, w: *Werkstatt des Historikers der mittelalterlichen Ritterorden. Quellenkundliche Probleme und Forschungsmethoden*, hrsg. v. Z.H. Nowak, Toruń 1987 („Ordines militares – Colloquia Torunensia Historica”, Bd. 4), s. 163–174.
- Simson P., *Westpreussens und Danzigs Kampf gegen die polnischen Unionsbestrebungen in den letzten Jahren des Königs Sigismund August (1568–1572)*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1897, H. 37, s. 1–176.
- Simson P., *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 1: *Von den Anfängen bis 1517*, Danzig 1913.
- Skura A., *Catholicon* [w:] *Encyklopedia ksiązki*, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, t. 1: *Eseje. A–J*, Wrocław 2017, s. 413–414.
- Sosin S., *Autonomia Prus Królewskich w ujęciu Gotfryda Lengnicha*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1958, t. 1, s. 9–25.
- Sułkowska-Kuraś I., Kuczyński S.K., *Na marginesie pracy o dokumentach traktatu toruńskiego 1466 r.*, „Zapiski Historyczne” 1972, t. 37, z. 4, s. 163–169.
- Szweda A., *Wielkopolscy gwaranci pokoju brzeskiego 1435 roku*, „Roczniki Historyczne” 2001, R. 67, s. 197–213.
- Szweda A., *Uwagi o dokumentach rozejmowych i pokojowych z okresu wojny 1409–1411*, „Zapiski Historyczne” 2010, t. 75, z. 2, s. 67–85.
- Szweda A., *II pokój toruński* [w:] *Toruń miastem pokoju. II pokój toruński*, red. P. Oliński, W. Rozynkowski, Toruń 2016, s. 48–59.
- Szweda A., *The Negotiations Leading to the Second Peace of Toruń*, „Zapiski Historyczne” 2016, t. 81, z. 4, s. 31–46.
- Szweda A., *Dokumenty pokoju brzeskiego z 31 grudnia 1435 – wprowadzenie do tematu* [w:] *Pabaisko mūšis ir jo epocha. Straipsnių rinkinys*, red. I. Vaškevičiūtė, Vilnius 2017, s. 69–78.
- Szweda A., *Įvadas į temą – 1435 m. gruodžio 31 d. Kujavų Brastos taikos dokumentai* [w:] *Pabaisko mūšis ir jo epocha. Straipsnių rinkinys*, red. I. Vaškevičiūtė, Vilnius 2017, s. 79–88.
- Szweda A., *Wstęp dyplomatyczny. O dokumentach pokoju brzeskiego* [w:] *Dokumenty pokoju brzeskiego między Polską i Litwą a zakonem krzyżackim z 31 grudnia 1435 roku*, wyd. A. Szweda, M. Hlebionek, S. Szybkowski, J. Trupinda, współudz. R. Petrauskas i S. Polechow, Toruń 2021, s. 43–58.

- Szweda A., Szybkowski S., *Kilka słów o pieczęci biskupa wrocławskiego Jana Pelli z Niewiesza przy dokumencie pokoju melneńskiego z 1422 r.*, „Studia Źródłoznawcze” 2018, t. 56, s. 105–118.
- Świerk A.G., *Moguncki Catholicon (GW 3182) jako problem badawczy*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1994, R. 44, nr 1/2, 63–80.
- Thumser M., *Zehn Thesen zur Edition deutschsprachiger Geschichtsquellen (14.–16. Jahrhundert)* [w:] *Editionswissenschaftliche Kolloquien 2005/2007. Methodik – Amtsbücher – Digitale Edition – Projekte*, hrsg. v. M. Thumser, J. Tandecki unter Mitarb. von A. Thumser, Toruń 2008 („Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition”, Bd. 4), s. 13–19.
- Vetulani A., *Rokowania krakowskie z r. 1454 i zjednoczenie ziem pruskich z Polską*, „Przegląd Historyczny” 1954, t. 45, z. 2–3, s. 188–236.
- Weise E., *Zur Kritik des Vertrages zwischen dem Preußischen Bund und dem König von Polen vom 6. März 1454*, „Altpreußische Forschungen” 1941, Jg. 18, s. 231–261.
- Weise E., *Die staatsrechtlichen Grundlagen des zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmässigkeit*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1954, Jg. 3, H. 1, s. 1–25.
- Weise E., [recenzja] „*Przegląd Zachodni*” 1954, R. 10, nr 7/8, s. 289–568, „Zeitschrift für Ostforschung” 1955, Jg. 4, H. 2, s. 294–298.
- Weise E., *Die westpreußische Autonomie 1479–1506*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1967, Jg. 16, H. 4, s. 709–714.
- Weise E., *Die Beurkundung des Zweiten Thorner Vertrages von 1466*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1972, Jg. 21, H. 1, s. 157–165.
- Weise E., *Der zweite Thorner Vertrag vom 19. Oktober 1466 in deutscher Übersetzung, mit Erläuterung des Inhalts*, „Jahrbuch des Albertus-Universität zu Königsberg” 1972, Bd. 22, s. 8–68.
- Werminghoff A., *Der Deutsche Orden und die Stände in Preußen bis zum zweiten Thorner Frieden im Jahre 1466*, München–Leipzig 1912 („Pfungstblätter des Hansischen Geschichtsvereins”, Bl. 8).
- Wermter E.M., *Geschichte der Diözese und des Hochstifts Ermland. Ein Überblick*, Aufl. 2, Munster 1977.
- Zientara W., *Gottfried Lengnich. Ein Danziger Historiker in der Zeit der Aufklärung*, T. 1, Toruń 1995.
- Zins H., *Walka Polski o obsadę biskupstwa warmińskiego na przełomie XV i XVI w. na tle polityki zjednoczeniowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia, Sectio F: Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1957, vol. 12, s. 49–102.

Abstract

The Reception of Kazimierz Jagiellończyk's Prussian Privilege
of Incorporation in Gdańsk in the Second Half
of the Fifteenth Century

In 1454, King Kazimierz IV Jagiellończyk incorporated Prussia into the Kingdom of Poland. This act became the direct cause of the Thirteen Years' War with the Teutonic Order. The privilege of incorporation (*Privilegium incorporationis*) of March 6, 1454, granted to representatives of the Prussian states at that time, became the most important source of rights that created the legal basis for the autonomy of Royal Prussia within the Polish-Lithuanian Commonwealth. The original of the document was kept in the Toruń archives. Numerous copies from the sixteenth to the eighteenth centuries testify to a considerable interest in issues relating to the autonomy of Royal Prussia. This resulted from the actions of the Commonwealth of Poland aimed at limiting the political separateness of Prussia. The subject of the article is the question of knowledge of the content of the incorporation privilege in Gdańsk in the period immediately after the end of the Thirteen Years' War (after 1466). In 1470, Gdańsk obtained a copy of the privilege (which has not survived to this day), sent from Toruń. A second copy is in a manuscript drawn up in 1485 in connection with the participation of envoys from Gdańsk in the congress of Prussian states in Toruń. During this congress, King Kazimierz Jagiellończyk demanded the levying of new taxes in Prussia to meet the needs of royal policy. This met with opposition from the Prussian states and led to a dispute with the King. Central to the matter were the rights of the Prussian states set out in the *Privilegium incorporationis* of 1454. It is to be assumed that the Gdańsk sources presented in the article are among the oldest identified copies of the incorporation privilege.